

**ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ
ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ
ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΠΟΛΕΩΝ**

ΥΠΟ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΠΟΛΕΩΝ*

ΥΠΟ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ
Ὁμοτίμου Καθηγητοῦ καὶ πρ. Πρυτάνεως
τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Τακτικοῦ Μέλους
τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν καὶ Τεχνῶν

1. Εἰσαγωγικὸς Πρόλογος

Ἐπειδὴ «ἀρχὴ σοφίας ὀνομάτων ἐπίσκεψις», θὰ ἀρχίσωμεν μὲ ἐννοιολογικὸν προσδιορισμὸν τῶν ἐκφράσεων «μεγάλες πόλεις» καὶ «θρησκευτικὲς ἐπιπτώσεις», ποὺ ὀριοθετοῦν τὸ πλαίσιον τῆς ἐπιστημονικῆς μας ἡμερίδος. Ἡ ἔκφρασις «μεγάλες πόλεις» ὑποσημαίνει τὴν διαφορὰν μεταξὺ τῶν πολυπληθῶν ἀστικῶν κέντρων καὶ τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν, ἐνῶ ἡ ἔκφρασις «θρησκευτικὲς ἐπιπτώσεις» νοεῖται στὴν εἰσήγησίν μου ὄχι μόνον φαινομενολογικῶς ὡς διαπίστωσις τοῦ φαινομένου τῆς ἀντικειμενικῶς ὑπαρχούσης θρησκευτικῆς ζωῆς τῶν μεγάλων πόλεων, ἀλλὰ καὶ δεοντολογικῶς

* Εἰσήγησις, ποὺ ἔγινε τὴν 22αν Ὀκτωβρίου 2005 στὴν Αἴθουσαν τοῦ Πολεμικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν στὰ πλαίσια ἐπιστημονικῆς ἡμερίδος μὲ θέμα «Προβλήματα τοῦ τρόπου ζωῆς τῶν κατοίκων τῶν μεγάλων πόλεων». Ἡ ἡμερὶς αὕτη ὁργανώθηκε ἀπὸ τὴν Ἱερὰν Σύνοδον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴν φροντίδα τῆς «Εἰδικῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς Θείας καὶ Πολιτικῆς Οἰκονομίας καὶ Οἰκολογίας», ἡ ὁποία Ἐπιτροπὴ προεδρεύεται ὑπὸ τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Ἀχελώου κ. Εὐθυμίου. Τὴν ἑναρξίν τῶν ἐργασιῶν τῆς ἡμερίδος κήρυξε ὁ Μακ. Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ. Χρυσόστομος. Κατὰ τὴν ἐκφώνησιν τῆς παρούσης εἰσηγήσεως, ἔνεκα τῆς κλειψύδρας, παρελείφθησαν μερικὲς ἀπὸ τίς παρουσιαζόμενες στὸ παρὸν δημοσίευμα κοινωνιολογικὲς θεωρίες.

ὡς ὑπόμνησις ἢ ὑποβολὴ ὠρισμένων ἐνεργειῶν πρὸς ἀνύψωσιν τῆς ποιητικῆς στάθμης τοῦ ἀστικοῦ θρησκευτικοῦ καὶ ἐκκλησιαστικοῦ βίου. Ὅταν δὲν ἀπορρίπτωμεν κατὰ ἐξεζητημένον καὶ σπουδαιοφανὴ τρόπον τὴν λέξιν «*θησκεία*» ὡς καθιερωμένον, καὶ ἐντὸς τῆς Καινῆς Διαθήκης, *terminum technicum* (λ.χ. στὰ χωρία Πράξ. κστ', 5 καὶ Ἰακ. β', 26), δυνάμεθα νὰ χρησιμοποιῶμεν τὴν ἔκφρασιν «*θησκευτικὲς ἐπιπτώσεις*», αὐτονοήτως ὑπὸ ἑλληνορθόδοξη ὁπτικήν γωνίαν.

Τὸ φαινόμενον τῆς δημιουργίας μεγάλων πόλεων διὰ τῆς ἀστυφιλίας (*Urbanismus*) ἀναπτύχθηκε ἀφ' ἑνὸς διὰ τῆς βιομηχανικῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἀφ' ἑτέρου ἔνεκα τῆς ἑλκτικῆς δυνάμεως τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτιστικῶν δυνατοτήτων τῶν ἀστικῶν κέντρων¹. Τὰ εἰδολογικὰ χαρακτηριστικά τῆς δομῆς τῆς ζωῆς τῶν κατοίκων τῶν μεγαλοπόλεων μελετῶνται ἀπὸ τὸν γνωστὸν τομέα τῆς *κοινωνιολογίας τῶν πόλεων*, ἀπὸ τὴν *urban sociology*, ποὺ εἶναι ἐπὶ μέρους κλάδος τῆς γενικῆς κοινωνιολογίας, ἡ ὁποία, ὡς γνωστόν, ἐξ ἐπόψεως ὕλης ἢ περιεχομένου δὲν εἶναι ἀκόμη γενικῶς ἀποδεκτὸν ἀποκρυσταλλωμένον σύστημα, ἀλλὰ ὑποκειμενικὴ στενωτέρα ἢ εὐρύτερα σύνθεσις θεωριῶν, οἱ ὁποῖες –εἴτε διὰ τῆς μελέτης στατιστικῶν ποσοτικῶν δεδομένων γιὰ τὶς ἀνθρώπινες πράξεις μέσα στὴν κοινωνίαν, εἴτε διὰ τῆς ἐρμηνείας τῶν ποιοτικῶν ἐκφάνσεων καὶ αἰτιωδῶν συναρτήσεων τῶν πράξεων αὐτῶν²– προσπαθοῦν νὰ κατανοήσουν ὄχι ἀπλῆς καὶ στατικές, ἀλλὰ πολὺπλοκες κοινωνικὲς δομὲς καὶ τὶς νομοτέλειές τους καὶ ἔτσι νὰ ἀνοίξουν τὸν δρόμον πρὸς ἐπιδίωξιν κοινωνικῶν ἀλλαγῶν, τὶς ὁποῖες μερικὲς φορές οἱ «*ἀκτιβιστές*» συνδέουν μὲ κοινωνικὲς ταραχὲς ἢ καὶ ἐπαναστάσεις³.

Δειγματοληπτικῶς θὰ ὑπενθυμίσω εὐσυνόπτως μερικὰ κεντρικὰ σημεῖα τοῦ στοχασμοῦ τόσο ἐκπροσώπων τῆς *urban sociology*, ὅσον καὶ τῆς καθ' ὅλου κοινωνιολογίας, ποὺ θὰ μᾶς προσφέρουν σχετικὲς ὁρολογίες καὶ προσλαμβάνουσες παραστάσεις, γιὰ νὰ τροχοδρομήσωμεν πάνω σ' αὐτὲς μερικὲς παρατηρήσεις, ἐπισημάνσεις καὶ δεοντολογικὲς σκέψεις, σχετιζόμενες πρὸς τὴν ζωὴν τῶν κατοίκων τῶν μεγάλων πόλεων.

1. Γιὰ τὸν *Urbanismus* βλ. λεπτομερῶς στὰ ἔργα: Ἐπισκόπου (τώρα Μητροπολίτου) Ἀχελώου Εὐθυμίου Κων. Στύλιου, *Τὸ σύγχρονον ἀστικὸν περιβάλλον ὡς ποιμαντικὸν πρόβλημα*, Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ, Ἀθῆναι 1980, σσ. 4-6 ἐξ. John J. Macdonis, *Urbanization: The Growth of Cities*, στὸ γενικὸ ἔργο τοῦ ἰδίου *Sociology*, Upper Saddle River, New Jersey 2005, σσ. 578 ἐξ.

2. Πρβλ. John J. Macdonis, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 28-38. Hermann Korte, *Soziologie*, Stuttgart 2004, σσ. 15 ἐξ.

3. Περισσότερα σχετικῶς βλ. στὸ ἔργον: Joe R. Feagin and Vera Herman, *Liberation Sociology*, Westview 2001.

2. Στοιχεία της κοινωνιολογίας των πόλεων

α) Ὁ γερμανὸς κοινωνιολόγος Ferdinand Tönnies (1855-1936), ποὺ μελέτησε τὶς διαφορὲς μεταξὺ τῆς ζωῆς τῶν βιομηχανικῶν μεγαλοπόλεων καὶ τῆς τῶν ἀγροτικῶν περιοχῶν, χρησιμοποίησε τὶς λέξεις *Gemeinschaft* καὶ *Gesellschaft*, ποὺ χρησιμοποιοῦνται ἕως σήμερα στὴν κοινωνιολογικὴν γλῶσσαν (ἀκόμη καὶ στὴν Ἀμερικὴν). *Gemeinschaft* εἶναι ἡ κοινότης τοῦ παρδοσιακοῦ χωριοῦ, ἡ κοινωνικὴ ὁργάνωσις ἀνθρώπων, ποὺ συνδέονται στενῶς μεταξὺ τους μὲ οἰκογενειακοὺς δεσμοὺς καὶ συγγένειες, μὲ κοινὲς θρησκευτικὲς, κοσμοθεωρητικὲς καὶ βιοθεωρητικὲς παραδόσεις. Πρόκειται περὶ «ὀργανικῆς» κοινωνικῆς συνδέσεως, ἐνότητος καὶ ἀλληλεγγύης. Ἡ ὀργανικὴ αὐτὴ ἐνότης δὲν ὑπάρχει στὶς μεγαλοπόλεις, μέσα στὶς ὁποῖες κυριαρχεῖ ὁ τύπος τῆς *Gesellschaft*, δηλαδὴ τῆς ἀθροιστικῆς παρουσίας πολλῶν ἀνθρώπων, ποὺ ἀλλοτριωμένοι μεταξὺ τους ζοῦν ἢ ἐργάζονται μαζὶ ἢ καὶ συνενώνονται σὲ διάφορα σωματεῖα, ἐπιδιώκοντας συγκεκριμένους ἐπαγγελματικοὺς ἢ ὠφελιμιστικοὺς σκοποὺς, ἱκανοποιήσιν ἀτομικῶν συμφερόντων καὶ ἐπιδιώξουν ἄνευ τοῦ αἰσθήματος τῆς ὁλότητος καὶ τῆς κοινότητος. Οἱ κοινωνικὲς σχέσεις τους εἶναι συγκυριακὲς, παροδικὲς καὶ οὐσιαστικῶς ἀπρόσωπες. Δὲν εἶναι σχέσεις ὀργανικὲς, ὅπως στὴν *Gemeinschaft*, ἀλλὰ μηχανικῆς⁴.

β) Ὁ γαλλοεβραῖος Émile Durkheim (1858-1917), χρησιμοποιώντας τὴν ὀρολογίαν τοῦ Tönnies, διαφοροποιεῖται ἀπὸ αὐτὸν μὲ ἀντιστροφὴν τῶν ἐννοιῶν. Χαρακτήρισε τὴν μὲν «ὀργανικὴν ἀλληλεγγύην» τῶν ἀγροτῶν ὡς «μηχανικὴν» ἔνεκα τῆς ὁμοιομορφίας τῶν ἀσχολιῶν τους, τὴν δὲ «μηχανικὴν» δομὴν τῶν πόλεων ὡς «ὀργανικὴν» ἔνεκα ἀφ' ἐνὸς τῆς συνθέσεως εἰς ἓν κοινωνικὸν ὅλον ἀνομοίων ἀσχολιῶν καὶ διαφορετικῶν ιδεολογικῶν στόχων τῶν κατοίκων τῶν πόλεων καὶ ἀφ' ἑτέρου τοῦ γεγονότος, ὅτι καὶ μέσα στὶς μεγάλες πόλεις ὑπάρχουν κοινωνικὲς ὁμάδες μὲ ὀργανικὴν ἀλληλεγγύην, μὲ κοινὰ αἰσθήματα, μὲ κοινὲς παραδόσεις καὶ ἀξίες καὶ μὲ πνευματικὲς ἀλληλεξαρτήσεις.

Οἱ χρησιμοποιούμενες ἀπὸ τὸν Durkheim ἐκφράσεις «μηχανικὴ ἀλληλεγγύη» καὶ «ὀργανικὴ ἀλληλεγγύη» ἐκφράζουν δύο πόλους κοινωνικῆς ζωῆς καὶ ἀναπτύξεως, ἕκαστος τῶν ὁποίων –στὴν καθαρὴ ἐννοιολογικὴν μορφήν του καὶ στὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα τῆς δομῆς τῶν μεγαλο-

4. Περισσότερες λεπτομέρειες γιὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Tönnies βλ. στὰ ἐξῆς: Ferdinand Tönnies, *Gemeinschaft und Gesellschaft*, Darmstadt ⁸1988 καὶ εἰς ἀγγλικὴν μετάφρασιν: *Community and Society*, New York 1963. John J. Macionis, μν. ἔ., σ. 582. Hermann Korte, μν. ἔ., σσ. 48-51.

πόλεων— δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ μόνος του. Οἱ δύο ἔννοιες εἶναι ἀπλὲς ἀφαίρέσεις τῆς σκέψεως. Γι' αὐτὸ κάπου ἀνάμεσα στοὺς δύο πόλους βρίσκονται πάντοτε οἱ ἐκάστοτε συγκεκριμένες κοινωνίες τῶν πόλεων. Ὁ Durkheim βλέπει τὶς μεγάλες πόλεις μὲ αἰσιοδοξίαν, πιστεύοντας ὅτι μέσα σ' αὐτὲς κάτι χάθηκε καὶ πολλὰ κερδήθηκαν. Τονίζει ὅτι ἡ ἀστική κοινωνία χειραφετήθηκε ἀπὸ θεσμοθετημένες νόρμες, ἀπὸ ἰσοπεδωτικὴν ὁμοιομορφίαν, ἀπὸ κολλεκτιβιστικὴν συνείδησιν καὶ παρουσιάζει κατανομήν τῆς ἐργασίας, διαφοροποιήσεις, ποικιλομορφίαν, δυνατότητες ἀτομικῶν ἐπιλογῶν, προσωπικὴν ἰδιωτικὴν ζωὴν καὶ πνεῦμα ἀνοχῆς ἔναντι τῶν ἰδιοτυπιῶν τῶν συνανθρώπων⁵.

γ) Ὁ ἔξ Ἰουδαίων χριστιανὸς γερμανὸς κοινωνιολόγος Georg Simmel (1858-1918) τονίζει ὅτι οἱ μεγάλες πόλεις μεταβάλλονται συνεχῶς, ἀναζητώντας μὲ ἐξελικτικὰς διαδικασίες τὴν ἐνότητά τους, ἡ ὁποία ὑποβοηθεῖται ὑπὸ συνεχῶς ἀναπτυσσομένων ἀλληλεπιδράσεων τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων καὶ ὁργανώσεων. Ἔνεκα τῆς συνεχοῦς αὐτῆς δυναμικῆς ἐξελίξεως ὁ Simmel ἀντὶ τοῦ ὅρου Gesellschaft χρησιμοποιοῖ τὸν ὅρον Vergesellschaftung (= κοινωνικοποίησις)⁶.

δ) Γνωστὴ εἶναι ἐπίσης ἡ urban sociology τῶν ἀμερικανῶν Robert Park (1864-1944) καὶ Louis Wirth (1897-1952), ποὺ ἀνήκουν στὴν Κοινωνιολογικὴν Σχολὴν τοῦ Σικάγου. Ὁ Robert Park, διασχίζοντας μεγάλες πόλεις, κατέληξε στὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ πόλις εἶναι μωσαϊκὸν διαφορετικῶν ἐθνικῶν κοινοτήτων, ἐμπορικῶν κέντρων, βιομηχανικῶν καὶ βιοτεχνικῶν περιοχῶν, οἱ ὁποῖες παρουσιάζουν συνεχεῖς ἀλλαγές. Ἡ πόλις εἶναι δυναμικὸς ζωντανὸς ὁργανισμὸς, ἀνθρώπινον καλειδοσκοπίον, ποὺ μεταβάλλει συνεχῶς τὶς εἰκόνες, ποὺ παρουσιάζει⁷.

Ὁ Louis Wirth ἔξ ἄλλου εἶναι γνωστὸς γιὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ σύνθεσιν τῶν περὶ τῆς ἀστικῆς ζωῆς ἀπόψεων τῶν Tönnis, Durkheim, Simmel καὶ Park. Οἱ κάτοικοι, λέγει, μιᾶς πόλεως ἔρχονται εἰς ἐπαφὴν μὲ πλῆθος ἀνθρώπων, γιὰ τοὺς ὁποίους γνωρίζουν ὅχι ποῖοι εἶναι (who they are), ἀλλὰ μόνον τί κάνουν (what they do) (λ.χ. ὁ ἕνας εἶναι ὁδηγὸς λεωφορείου, ὁ ἄλλος εἶναι

5. Emile Durkheim, *The Division of Labor in Society*, New York 1964· τὸ ἴδιο εἰς γερμανικὴν γλῶσσαν: *Über soziale Arbeitsteilung*, Frankfurt/Main ²1992. Τοῦ ἰδίου, *Suicide*, New York 1966· γερμ. *Der Selbstmord*, Frankfurt/Main ⁷1999. Hermann Korte, *Soziologie*, σσ. 40-48. John J. Macionis, *Sociology*, σ. 583.

6. Georg Simmel, *Soziologie: Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*, Frankfurt/Main 1999. Hermann Korte, *Soziologie*, σ. 51.

7. John J. Macionis, *Sociology*, σσ. 583-584.

άνθropώλης ή έφημεριδοπώλης ή υπάλληλος). 'Ο Wirth προσθέτει ότι ή κύρια αίτία τών έστω ευχαρίστων άστικών σχέσεων και άλληλεπιδράσεων είναι όχι ή φιλία, αλλά τó έγωιστικό ένδιαφέρον για τόν ίδιον τόν έαυτόν μας. "Έπειτα, ένw οί άγροτικές οίκογένειες συχνά ζηλοτύπως και έπιμελώς προβάλλουν τίς παραδόσεις τους, οί έτερογενείς άνεκτικοί (tolerant) κάτοικοι μιås πόλεως σπανίως εφαρμόζουν ένα μόνον κώδικα ήθικης συμπεριφορής⁸.

ε) Ούσιαστικά στοιχεΐα εκ τών άνωτέρw μνημονευθεισών διδασκαλιών εκπροσώπων τής έξειδικευμένης κοινωνιολογίας τών πόλεων άπαντώνται ήδη παλαιότερον ή υίοθετήθησαν σέ νεώτερες δεκαετίες και άπό έπιφανείς σκαπανείς του καθ' όλου κοινωνιολογικού στοχασμού και, άνευ ειδικής άναφορής στις πόλεις, προβάλλονται σέ γενικώτερες συναρτήσεις και ένότητες. "Έστωσαν ως παραδείγματα ή διδασκαλία του γάλλου Auguste Comte (1798-1857) περί τής επιδιωκτέας ισορροπίας μεταξύ τής κοινωνικής στατικότητας και του κοινωνικού δυναμισμού, ό όποιος δήθεν με θετικών προσανατολισμόν ξεπέρασε θεολογικές και μεταφυσικές δομές⁹, ή ό χαρακτηρισθείς ως κοινωνικός δαρβινισμός του άγγλου Herbert Spencer (1820-1903), ό όποιος στις τάξεις τών μελών του κοινωνικού οργανισμού βλέπει βιολογικά χαρακτηριστικά («φυσικήν έπιλογήν» και «άγώνα περί υπάρξεως»)¹⁰, ή πρό πάντων οί άπόψεις του Max Weber (1864-1920), υπό του όποιου νοσηματοδοτείται τó κοινωνικό πράττειν και γίνεσθαι, προβαλλόμενον ως φορεύς δυναμικών άξιών και θρησκευτικών επιδράσεων. "Έτσι λ.χ. ό άμερικανικός καπιταλισμός άνεπτύχθη με τήν επίδρασιν τής προτεστάντικης ήθικης τών Καλβινιστών και τών Κουακέρων. "Εάν ό Μάρξ είχεν έστιάσει τήν γενεσιουργόν αίτίαν τής κοινωνικής άναπτύξεως στις παραγωγικές σχέσεις, ό Βέμπερ τόνισε έμφαντικώς ότι βλέπει είς αύτήν τόν ρόλον και τήν επίδρασιν τών ιδεών. Γι' αυτό ή διδασκαλία του χαρακτηρίσθηκε ως «μία συζήτησις με τó φάντασμα του Κάρλ Μάρξ» (a debate with the ghost of Karl Marx)¹¹. "Ας σημειωθή ότι ό Μάξ Βέμπερ υπήρξε κήρυξ τής επιβαλλομένης

8. Louis Wirth, «Urbanism as a way of life», American Journal of Sociology, τόμ. 44, άρ. 1 (Ιούλιος 1938), σσ. 1-24.

9. Auguste Comte, *Rede über den Geist des Positivismus*, Hamburg 1994. Hermann Korte, *Soziologie*, σσ. 19-24.

10. Herbert Spencer, *Social Statistics*, London 1996. Του ίδιου, *First Principles*, London 1862. Hermann Korte, ένθ' άνωτ., R. Richards, *Darwin and the emergence of evolutionary theories of mind and behaviour*, Chicago 1987.

11. Max Weber, *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, Bodenheim ²1996 και είς άγγλικήν γλώσσαν *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, New York 1958. Του ίδι-

ἀμεροληψίας τῶν ἐπιστημονικῶν, ἐπομένως καὶ τῶν κοινωνιολογικῶν ἀξιολογικῶν κρίσεων, οἱ ὁποῖες πρέπει νὰ εἶναι ἐλεύθερες ἀπὸ πᾶσαν *a priori* προκατάληψιν¹².

Ἐκδηλῇ εἶναι ἡ ἐπίδρασις τῶν θεωριῶν τῶν Durkheim καὶ Spencer κατὰ τὸν 20ὸν αἰῶνα στοὺς ὁπαδοὺς τοῦ γαλλικοῦ *στρουκτουραλισμοῦ* (*strukturalismus*), τοῦ γαλλοελβετοῦ Ferdinand de Saussure (1857-1913)¹³ καὶ τοῦ μαρξιστικῆς κατευθύνσεως Louis Althusser (1918-1990)¹⁴, κατὰ τοὺς ὁποίους τὰ φαινόμενα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς δύνανται νὰ κατανοηθοῦν μόνον διὰ τῆς νομοτελείας τῶν σχέσεων καὶ ἀλληλεπιδράσεων τῶν κοινωνικῶν *δομῶν* (*structures*)¹⁵.

Αἰσθητὲς εἶναι οἱ ἐπιδράσεις τῆς σκέψεως τῶν Spencer, Durkheim καὶ Max Weber στὴν «*δομολειτουργικὴν θεωρίαν τοῦ (κοινωνικοῦ) συστήματος*», τὴν ὁποίαν διετύπωσεν ὁ ἀμερικανὸς Talcott Parsons (1902-1979), ὑποστηρίζοντας ὅτι τὸ ἀτομικὸν κοινωνικὸν πράττειν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς δικτυωμένης συναφείας τῶν λειτουργιῶν τῶν δομῶν τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον, γιὰ νὰ εἶναι σταθερόν, πρέπει νὰ συνυπάρχουν ἄρμονικῶς τέσσαρα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα προβάλλονται ὑπὸ τοῦ ἰδίου στὸ Σχῆμα AGIL (= Adaption-Goal attainment-Integration-Latent Pattern Maintenance). *Adaption* εἶναι ἡ προσαρμογὴ στὸ περιβάλλον τοῦ συστήματος καὶ καλὴ ἀξιοποίησις αὐτοῦ. *Goal attainment* εἶναι ὁ καλὸς προσανατολισμὸς τῶν σκοπῶν τοῦ συστήματος καὶ ἡ προσπάθεια πρὸς πραγμάτωσιν αὐτῶν. *Integration* εἶναι ἡ ὁλοκλήρωσις τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος διὰ τοῦ συντονισμοῦ τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων αὐτοῦ καὶ τέλος *Latent Pattern Maintenance* εἶναι ἡ διατήρησις τῆς δομῆς τοῦ συστήματος διὰ τῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν ἐντὸς αὐτοῦ ἐντάσεων καὶ διασπαστικῶν ἐκδηλώσεων¹⁶.

ου, *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen ⁵1990 καὶ εἰς ἀγγλικὴν γλῶσσαν: *Economy and Society*, University of California Press 1978. Τοῦ ἰδίου, *Schriften zur Soziologie*, Stuttgart 1995. Hermann Korte, *Soziologie*, σσ. 55-67. E.C. Cuffand / C.F. Rayne (ἐκδ.), *Perspectives in Sociology*, London 1979. John J. Macionis, *μν. ξ.*, σ. 102.

12. Max Weber, *Schriften zur Wissenschaftslehre*, Stuttgart 1991. Simon Blackburn, *Dictionary of Philosophy*, Oxford-New York ²1996, σσ. 397-398.

13. Simon Blackburn, *ἐνθ' ἄνωτ.*, σ. 340.

14. *Αὐτόθι*, σ. 13.

15. *Ἐνθ' ἄνωτ.*, σσ. 364-465. Ted Honderich, *The Oxford Companion to Philosophy*, New York 1995, σ. 855. Michael Lane (ἐκδ.), *Structuralism: A Reader*, London 1970.

16. Talkott Parsons, *Zur Theorie sozialer Systeme*, Opladen 1976. Τοῦ ἰδίου, *Das System moderner Gesellschaften*, München 1972. Thomas Noetzel, *Systemtheorie*, στὸ *Metzler Philosophie Lexikon*, Stuttgart-Weimar 1996, σσ. 509-510. Hermann Korte, *μν. ξ.*, σσ. 69-74.

Ἡ «δομολειτουργική θεωρία τοῦ συστήματος» διαμορφώθηκε περαιτέρω ἀπὸ τὸν γερμανὸν Niklas Luhmann (1927-1998), ὁ ὁποῖος τονίζει ὅτι ὁ ἀποφασιστικὸς παράγων, ποὺ διαμορφώνει τὸ σύστημα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς δὲν εἶναι ἡ δομὴ αὐτοῦ, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Parsons, ἀλλὰ τὸ πῶς σχετίζονται μετὰξὺ τους καὶ πῶς λειτουργοῦν τὰ ἐπὶ μέρους ὑποσυστήματα, ποὺ συνενώνονται στὸ συνολικὸν σύστημα. Συστατικὸν γνώρισμα τῆς θεωρίας τοῦ Parsons εἶναι ἡ ἐνότης, ποὺ δημιουργεῖται διὰ τῆς ὁλοκληρώσεως (Integration) τοῦ συστήματος. Ὁ Luhmann τονίζει ἀντιθέτως τίς διαφορές, οἱ ὁποῖες δημιουργοῦνται ἐντὸς τῆς πολυπλοκωτάτης κοινωνίας μὲ πλῆθος δυνατοτήτων πρὸς ἐκλογὴν καὶ μὲ διαφοροποιήσεις, ποὺ ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν αὐξήσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀλληλεξαρτημένων κοινωνικῶν ὑποσυστημάτων, τὰ ὁποῖα διὰ βιολογικῶν ἐξελικτικῶν μηχανισμῶν εἶναι «αὐτοποιοητικά» (autopoietische) ὑποσυστήματα, δηλαδὴ ὁργανώνονται μόνα τους ἐξ ἑαυτῶν¹⁷.

στ) Πολὺ γνωστὴ εἶναι σήμερα ἡ «Κριτικὴ Θεωρία τῆς Σχολῆς τῆς Φρανκφούρτης», στὴν ὁποίαν ἀνήκουν, ἐκτὸς ἄλλων, οἱ Max Horkheimer (1885-1973), Theodor Adorno, (1903-1969), Herbert Marcuse (1898-1979), Walter Benjamin (1892-1940) καὶ Jürgen Habermas (γεν. 1929)¹⁸. Ἡ Σχολὴ αὐτὴ, ποὺ συνδέθηκε μὲ τὸ «*Institut für Sozialforschung*» (Ἰνστιτούτον διὰ Κοινωνικὴν Ἔρευναν) τῆς Φρανκφούρτης καὶ στὰ χρόνια τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ –ὅταν οἱ Horkheimer, Adorno, Marcuse κ.ἄ. κατέφυγαν στὴν Ἀμερικὴν– μὲ τὴν «*New School for Social Research*» (Νέαν Σχολὴν διὰ Κοινωνικὴν Ἔρευναν) τῆς Ν. Ὑόρκης¹⁹. Ἡ Σχολὴ αὐτὴ ἐπεδίωξε νὰ καταστήσῃ δυνατὴν τὴν συνέχισιν τῶν μαρξιστικῶν σπουδῶν μὲ ἀναθεώρησιν καὶ διόρθωσιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Karl Marx (1815-1883), ὁ ὁποῖος ἰσχυρίσθηκε ὅτι ὁ κοινωνικὸς καὶ πολιτιστικὸς βίος δὲν εἶναι πραγματοποιήσις ἀξιῶν, ἀλλὰ σύνολον προϊόντων κοινωνικῆς παραγωγῆς, ποὺ εἶναι ρευστὸν καὶ εὐμετάβλητον «ἐποικοδόμημα», τὸ ὁποῖον μεταβάλλεται ὅταν μεταβάλλονται οἱ παραγωγικὲς σχέσεις καὶ οἰκονομικὲς συνθήκες, ποὺ κατοπτρίζονται ἐντὸς αὐτοῦ²⁰.

17. Niklas Luhmann, *Funktionen und Folgen formaler Organisation*, Berlin ⁵1999.

18. Simon Blackburn, μν. ἔ., σ. 146.

19. A. Arato and E. Gebhardt, *The Essential Frankfurt School Reader*, Oxford 1878. R. Ceuss, *The idea of a Critical Theory*, Cambridge 1981. Mr M. J. Inwood, *Frankfurt School*: Ted Honderich, μν. ἔ., σ. 290. Helmut Dubiel, *Kritische Theorie der Gesellschaft. Eine einführende Rekonstruktion von den Anfängen in Horkheimer-Kreis bis Habermas*, Weinheim-München ²1992.

20. Karl Marx-Friedrich Engels, *Manifest der kommunistischen Partei*: στὸν τόμο Karl Marx, *Die Frühschriften*, ἐκδ. ὑπὸ Siegfried Laudshut, Stuttgart 1953, σ. 537. Κ. Μάρξ-Φ. Ἐνγκελς, *Μανιφέστο τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος*, Ἀθήνα, 1983, σ. 34. Karl Marx, *Das Kapital III*, στὴ

Ἡ «Κριτική Θεωρία τῆς Σχολῆς τῆς Φρανκφούρτης» διαφοροποιεῖται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον καθιστώντας κατανοητόν, ὅτι δὲν προσδιορίζει μόνον ἢ «βάσις» τὸ «ἐποικοδόμημα», ἀλλὰ καὶ τὸ «ἐποικοδόμημα» τὴν «βάσιν». Ἔτσι μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχει συνεχῆς ἀλληλεπίδρασις. Τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα, ἢ κατὰ καντιανὸν τρόπον νοουμένη γνώσις, ἢ συμφώνως πρὸς τὴν ἐγελιανὴν ἀντίληψιν διαμορφουμένη αὐτοσυνείδησις τῶν ἀνθρώπων εἰς μίαν ὠρισμένην ἱστορικὴν περίοδον, ἢ τέχνη, ἢ θρησκεία, ἢ αἰσθητική, ἢ ψυχανάλυσις εἶναι δυναμικοὶ παράγοντες, ποὺ συντελοῦν στὴν διαμόρφωσιν τῆς α ἢ β κοινωνικῆς δομῆς, στὴν διατήρησιν ἢ διάλυσιν ὠρισμένων κοινωνικῶν μορφωμάτων²¹.

ζ) Ἐπιφανὴς ἡγετικὸς ἐκπρόσωπος τῆς Σχολῆς τῆς Φρανκφούρτης εἶναι σήμερα ὁ Jürgen Habermas (γεν. 1929), ὁ ὁποῖος, διαμορφώνοντας νέαν θεωρίαν περὶ τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος, ἔστρεψε τὸ φιλοσοφικοκοινωνιολογικὸν περικύκλιόν του στὰ προβλήματα τῆς ἐπικοινωνίας (*Kommunikation*) καὶ τοῦ ρόλου αὐτῆς στὴν διαμόρφωσιν τῆς κοινωνικῆς αὐτοσυνειδήσεως. Ὁ Habermas διέκρινε τρία ἐνδιαφέροντα, ποὺ εἶναι κοινὰ στὶς ἀνθρώπινες ὑπάρξεις: πρῶτον τὸ τεχνολογικὸν ἐνδιαφέρον πρὸς γνῶσιν καὶ ἔλεγχον τοῦ κόσμου τριγύρω μας· δεύτερον τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς συνανθρώπους, γιὰ ἀλληλοκατανόησιν καὶ συνένωσιν πρὸς ἀνάπτυξιν κοινῆς δραστηριότητος καὶ τρίτον τὸ ἐνδιαφέρον πρὸς ἀνάπτυξιν κριτικῶν ἐπιστημῶν, ποὺ θὰ ἐξαλείψουν ἐσφαλμένες ἀπόψεις στὸν τομέα τῆς αὐτογνωσίας²².

Κατὰ τὸν Habermas οἱ κανόνες τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος παρεμβάλλουν ἐμπόδια στὴν διεξαγωγὴν ἐλευθέρου ἀπὸ ἐξουσιαστικὰς πιέσεις διαλόγου, στὸν ὁποῖον πρέπει νὰ ὀδηγῇ τὸ διαφωτιστικὸν ἐπικοινωνιακὸν ἔργον τῶν κοινωνιολόγων. Στὸν διάλογον αὐτὸν κεντρικὸν ὄργανον εἶναι ἡ γλῶσσα, ὡς τονίζουν ἡ Ἐπιστημολογία (*Wissenschaftstheorie*), ἡ Ἀναλυτικὴ Φιλοσοφία τῆς Γλώσσας (*Analytische Sprachphilosophie*) καὶ οἱ ὑπερακοντίζουσες αὐτὲς γλωσσοθεωρητικὲς καὶ γλωσσοκοινωνιολογικὲς ἀναλύσεις τοῦ Habermas, ποὺ προβάλλονται στὸ ἔργον τοῦ «Θεωρία τοῦ ἐπι-

σειρά: Karl Marx καὶ Friedrich Engels, *Werke* (41 τόμοι), Berlin (Ost) 1956-1968, τόμ. 25, σ. 828. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Ἡ Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας τοῦ Κάρολ Μάρξ*, Ἀθῆναι 1985, σσ. 7-15.

21. Hermann Korte, *Soziologie*, σσ. 24-34.

22. Simon Blackburn, μν. ξ., σ. 165. Svante Nordin, *Jürgen Habermas: στὸ ἔργον τοῦ Ted Honderich*, σ. 330.

κοινωνικοῦ ἐνεργεῖν» (*Theorie des kommunikativen Handelns*)²³.

η) Για τὴν κατανόησιν τῶν κοινωνικῶν δομῶν ἔχουν διατυπωθῇ καὶ βιολογικοψυχολογικὲς θεωρίες. Ἐτσι ὁ ἰδρυτὴς τῆς ψυχαναλύσεως Sigmund Freud (Φρόυντ) (1836-1939) δίδαξε ὅτι ἡ κοινωνικὴ ζωὴ διαμορφώνεται ἀπὸ τὶς ἀλληλεπιδράσεις τῶν τριῶν συστατικῶν τῆς προσωπικότητος, δηλαδή ἀπὸ τὸ *Id*, τὸ *Ego* καὶ τὸ *Superego*. *Id* εἶναι οἱ ἀπωθημένες στὸ βάθος τοῦ ἀσυνειδήτου ἢ ὑποσυνειδήτου ἐνστικτώδεις ὁρμὲς καὶ ἰδίως τὸ γενετήσιον ἢ σεξουαλικὸν ἐνστικτον (libido). *Ego* εἶναι οἱ συνειδητὲς προσπάθειες πρὸς ἐξισορρόπησιν τῶν ἐμφύτων ἐνστικτωδῶν παρορμήσεων καὶ τῶν ἠθικῶν ἀπαιτήσεων τοῦ *Superego*, ποὺ εἶναι οἱ κοινωνικὲς καὶ πολιτιστικὲς ἀξίες καὶ νόρμες, οἱ ὁποῖες ἐπηρεάζουν τὰ ἄτομα²⁴. Τὸ *Superego* –στὰ πλαίσια τῆς πανσεξουαλικῆς σκέψεως τοῦ Freud–, ἀναπτύσσεται ἐκ τοῦ ὅτι τὸ γενετήσιον ἐνστικτον ἔχει τὴν δυνατότητα τῆς ἐξιδανικεύσεως καὶ τῆς μετατροπῆς αὐτοῦ εἰς πολιτιστικὴν ἐνέργειαν καὶ πηγὴν ὁλοκλήρου τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ βίου²⁵.

θ) Ἡ μονομέρεια τῆς θεωρίας τοῦ Freud²⁶ αἰρεται στὴν διδασκαλίαν τοῦ ἑλβετοῦ ψυχιάτρου Karl Gustav Jung (1875-1961) περὶ τῆς «*ψυχολογίας τοῦ βάθους*», κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ «*ἀσυνείδητον*» κινητοποιεῖται ὄχι πρωτίστως ἀπὸ ἀπωθημένους σεξουαλικὰς ὁρμὲς, ἀλλὰ ἀπὸ *κοινὰ στοὺς ἀνθρώπους* (*kollektive*) «*ἀρχέτυπα*», δηλαδή ἀνθρώπινες προδιαθέσεις, ποὺ εἴτε ἀνήκουν ὄντογενετικῶς στὴν αὐθεντικὴν ἀνθρώπινη φύσιν, εἴτε ἔχουν δημιουργηθῇ φυλογενετικῶς μὲ τὶς κληρονομικὰς μεταδιδόμενες (διὰ τοῦ βιολογικοῦ γενοτύπου καὶ γενετικοῦ κώδικος DNA, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα) ἐμπειρίες τῆς μακροαίωνος σειρᾶς τῶν προγόνων. Τὰ «*ἀρχέτυπα*» αὐτὰ ὀνομάσθηκαν ἔτσι ἀπὸ τὸν Jung, διότι μεταφέρονται ἀπὸ τὴν σφαῖραν τοῦ ἀσυνειδήτου στὸ πεδίον τῆς συνειδήσεως μὲ πανάρχαιες καὶ διατηρούμενες στὴν ἀσυνείδητη μνήμην τυπικὲς μορφές, οἱ ὁποῖες μορφοποιοῦν ἀξιολογικὰ αἰτήματα, ἰδανικὲς τάσεις τοῦ ἀνθρώπινου γένους, οἰκογενειακὲς, φυλετικὲς καὶ ἐθνικὲς σχέσεις, κοινωνικοὺς θεσμούς, πολιτιστικὰ ἐπιτεύγματα, θρησκευτικὲς ἐκδηλώσεις κ.τ.τ.²⁷.

23. Jürgen Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns*, Frankfurt/Main 1995· μτφρ. στὴν ἀγγλικὴν γλῶσσαν: *The theory of Communicative Action*, τόμ. 1-2, μτφρ. ἀπὸ τὸν Thomas Mc Carthy, Boston ²1989.

24. John J. Macionis, μν. ἔ., σ. 118.

25. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Οἰκοδόμοι Πολιτισμοῦ*, Ἀθήναι 1962, σσ. 16-19.

26. Ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 18-19.

27. Αὐτόθι, σ. 20. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Τὸ ἔργο τοῦ K.G. Jung ἀπὸ χριστιανικὴ σκοπιά*, Ἀθήνα, 1991.

ι) Γνωστή είναι και η θεωρία, την όποϊαν διετύπωσεν ό άμερικανός John B. Watson (1878-1958), που θεωρείται ίδρυτής της «*Θεωρίας της συμπεριφορής*» (Behaviourism). Ό Watson είδε τις ρίζες του κοινωνικού γίγνεσθαι στην διά της οίκογενείας, του σχολείου και του κοινωνικού περιβάλλοντος άνατροφήν (nurture), ή όποϊα προσδιορίζει την διαμόρφωσιν της άνθρωπίνης κοινωνικής συμπεριφορής. Όπως τόνισε χαρακτηριστικώς «*Η άνατροφή είναι ή φύσις μας*» (*Nurture is our nature*)²⁸.

ια) Άξιος μνείας είναι και ό κοινωνικός *behaviorismus*, τον όποϊον παρουσίασεν ό άμερικανός George Herbert Mead (1863-1931), προσπαθώντας να εξηγήση πώς ή κοινωνική έμπειρία και δραστηριότης και οι πολιτιστικές άξίες και κανόνες συνδέονται προς την συμπεριφοράν των άτομικών προσωπικότητων. Τό άτομον συμμετέχει στην διαδικασίαν της διαμορφώσεως του κοινωνικού βίου και των άλληλεπιδράσεων και άλληλεξαρτήσεων των μελών της κοινωνίας διά του *I*, του *Self* και του *Me*. Τό *I* είναι ή άτομικότης, τό *Me* σχετίζεται προς την κοινωνικοποίησιν αὐτῆς. Οι έκάστοτε άποκτώμενες άτομικές και κοινωνικές έντυπώσεις και έμπειρίες συνενώνονται στο *Self*, δηλαδή στην προσωπικότητα, ή όποϊα άναπτύσσεται και διαμορφώνεται διά της άνταλλαγῆς συμβόλων (των λέξεων της γλώσσας, των έκφραστικών νευμάτων και μειδιαμάτων, των μορφασμών του προσώπου κ.τ.λ.) και συχνά οδηγεί στην μίμησιν των άλλων, στο *taking the role of the others*, οι όποϊοι μᾶς προσφέρουν ένα καθρέπτην, για να βλέπωμεν τον έαυτόν μας και να άποκτώμεν αὐτεπίγνωσιν και αὐτοπραγμάτωσιν. Τό *Self* ως ύποκείμενον είναι *I*, ένῶ ως άντικείμενον είναι *Me*. Έτσι ή κοινωνική έμπειρία μας έχει δύο συστατικά: Άρχίζομεν την έκτέλεσιν της άποφάσεως για μίαν προᾶξιν διά του *I* (*the I-phase of Self*) και συνεχίζομεν την προᾶξιν στηριζόμενοι στο πώς οι άλλοι άπαντοῦν ή νομίζομεν ότι άπαντοῦν κρίνοντας ἐμᾶς (*the Me-phase of Self*). Πρέπει να τόνισωμεν, ότι δέν πρέπει να συγχέωμεν τό *Id* και τό *Superego* του Freud με τό *I* και τό *Me* του Mead²⁹.

ιβ) Ός «*έξαδέλφη της Κοινωνιολογίας*» χαρακτηρίσθηκε ή *Οϊκολογία*, κατά την όποϊαν τό φυσικόν περιβάλλον (επιφάνεια και άτμόσφαιρα της γῆς, άέρας, νερό, έδαφος κ.λπ.) είναι αναγκαϊον για την διατήρησιν της ζωῆς.

28. John Broadus Watson, *Behaviourism*, London 1925. Nicholas G. Fotion, *John Broadus Watson*, στο έργο: Ted Honderich, *The Oxford Companion to Philosophy*, σ. 907. Simon Blackburn, μν. έ., σσ. 39-40.

29. George Herbert Mead, *Mind, Self and Society*, Chicago 1962. David L. Miller, George Herbert Mead, *Self, Language and the World*, Austin, Tex., 1973. Hermann Korte, μν. έ., σσ. 102-104. John J. Macionis, μν. έ., σσ. 123.

Γι' αυτό, ἐφ' ὅσον ὁ πλανήτης μας εἶναι μοναδικὸν οἰκοσύστημα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀλληλοσχετίζονται καὶ ἀλληλεξαρτῶνται τὸ φυσικὸν ὕλικὸν περιβάλλον, οἱ ζῶντες ὀργανισμοὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι ὡς ἄτομα καὶ ὡς κοινωνία, γίνεται κατανοητὸν ὅτι καὶ οἱ πόλεις δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀσφαλεῖς πίσω ἀπὸ πολυκατοικίες καὶ οὐρανοξύστες, ἀλλὰ, ὡς θὰ ὑπομνήσωμεν καὶ κατωτέρω, ἀπειλοῦνται πάντοτε ἀπὸ ἀναμενόμενες ἢ καὶ αἰφνίδιες περιβαλλοντικές ἀλλαγές στο ἀτμοσφαιρικὸν καὶ στο καθ' ὅλου φυσικὸν περιβάλλον³⁰.

3. Κριτικές παρατηρήσεις, φαινομενολογικές καὶ δεοντολογικές ὑποβολές ἀπὸ χριστιανικὴν σκοπιάν

Τὰ ἀνωτέρω κατ' ἐκλογὴν παρατεθέντα χαρακτηριστικὰ δείγματα τοῦ κοινωνιολογικοῦ καὶ παρεμφεροῦς ἐπιστημονικοῦ (ψυχολογικοβιολογικοῦ καὶ οἰκολογικοῦ) στοχασμοῦ, ὁ ὁποῖος συναρτᾶται εἴτε κατ' ἄμεσον εἴτε κατ' ἔμμεσον τρόπον πρὸς τὴν ζωὴν τῶν κατοίκων τῶν μεγάλων πόλεων, εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμεύσουν ὡς ἐφαλτήριο, γιὰ νὰ προχωρήσωμεν σὲ μερικές κριτικές παρατηρήσεις, φαινομενολογικές ἐπισημάνσεις καὶ δεοντολογικές ὑποβολές ἀπὸ χριστιανικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν σκοπιάν.

α) Ἡ σημερινὴ συχνὴ ἰσοδύναμη καὶ σχεδὸν ταυτόσημη χρῆσις τῶν λέξεων *Gemeinschaft* καὶ *Gesellschaft* ἀποδεικνύει ὅτι ἡ διάκρισις ἀπὸ τὸν Tönnis τῆς ἐννοίας τῶν δύο αὐτῶν λέξεων (πρὸς δήλωσιν τῆς ὀργανικῆς ἐνότητος τῶν κατοίκων τῆς ὑπαίθρου καὶ τῆς μηχανικῆς ἐνότητος τῶν κατοίκων τῶν πόλεων) ἔχει ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀπολέσει τὴν ἰσχὺν της, ἀφ' ἐνὸς διότι πολλὰς ὁμάδες ὁμοῦδεατῶν καὶ ὁμοφρόνων πνευματικῶς –κατ' ἐξοχὴν μέσα στὸν χῶρον τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία εἶναι παρούσα καὶ στίς πλέον ἀπόμερες γωνίες τῶν πόλεων– ἔχουν ὄχι ἀθροιστικὴν-μηχανικὴν δομὴν, ἀλλὰ ὀργανικοὺς συνεκτικοὺς δεσμούς· ἀφ' ἑτέρου, διότι ἔχουν ἐρημωθῇ πολλὰς ἀγροτικές περιοχές ἐνεκα τῆς ἀστυφιλίας, διὰ τῆς ὁποίας ζητοῦνται λ.χ. ἐργασία, προσωπικὴ αὐτονομία, ἐλευθερία ἐκλογῆς τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς, δυνατότητες προστασίας τῆς υἱείας μὲ καλὴν λατρικὴν καὶ νοσοκομειακὴν περίθαλψιν, εὐρύτερες μορφωτικές δυνατότητες, ἀνώτερα ἐκπαιδευτικά

30. John J. Macionis, μν. ἔ., σσ. 586 ἑξ. Norman Myers, «Humanity's Growth»: στὸ ἔργον Edmund Hillary (ἐκδ.), *Ecology 2000: The changing face of the Earth*, New York 1984, σσ. 16-35. Rolston Holmes, *Environmental Ethics, Duties and Values in the Natural World*, Philadelphia 1988.

ιδρύματα, μουσεία, εὐκαιρίες πολιτιστικές, ψυχαγωγία κ.λπ.· καὶ τρίτον διότι σήμερα ἔχει περιορισθῇ στὸ ἐλάχιστον ἢ καὶ σχεδὸν ἐκμηδενισθῇ ἡ ἀπόστασις τοῦ τρόπου ζωῆς τῶν χωρικῶν καὶ τῶν κατοίκων τῆς πόλεως. Ὑδρευσίς, ἡλεκτρισμός, τεχνολογικὸς οἰκιακὸς ἐξοπλισμός, σταθερὰ καὶ κινητὰ τηλέφωνα, ραδιόφωνα, τηλεοράσεις μὲ δορυφορικές κεραίες, βιντεοκασέτες, CDs, DVDs, Internet, ἐφημερίδες, περιοδικὰ, δρόμοι ταχείας κυκλοφορίας, αὐτοκινητόδρομοι, ἰδιωτικὰ αὐτοκίνητα, μεγάλα ἐμπορικὰ καὶ ψυχαγωγικὰ κέντρα (ἐκτὸς ἢ πλησίον τῶν πόλεων) ἔχουν μεταβάλει πλεῖστα χωριὰ σὲ ἐξοχικὰ προάστεια τῶν πόλεων. Ὅχι μόνον ἡ Χαλκίδα ἢ ἡ Κόρινθος θεωροῦνται ὡς προάστεια τῶν Ἀθηνῶν, ἀλλὰ καὶ ὅλες οἱ ἐνδιάμεσες περιοχές. Τὸ ὄραμα τῶν Στωϊκῶν περὶ κοσμοπόλεως ἀρχίζει σιγὰ-σιγὰ νὰ γίνεται πραγματικότης.

Ἡ ἀγροτικὴ ἐργασία, τὴν ὁποίαν πολλοὶ κάτοικοι τῆς ὑπαίθρου, ὡς μὴ ὦφελε, περιφρονοῦν, θεωρεῖται πλέον ὡς ἓνα εἶδος ἐπαγγέλματος δίπλα σὲ ὅλα τὰ ἄλλα ἐπαγγέλματα τῆς πόλεως, ἐνῶ συγχρόνως ὅλοι οἱ –ἐκτὸς τῆς ἀγροτικῆς ἐργασίας– τρόποι ζωῆς ἀστικοποιοῦνται ἢ καὶ παγκοσμιοποιοῦνται ὁλονέν καὶ περισσότερον.

β) Οἱ νομοτέλειες καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ζωῆς τῶν μεγάλων πόλεων εἶναι δύσκολον νὰ προσδιορισθῶν, ἀφ' ἑνὸς διότι ἡ πόλις μὲ τὸ πλῆθος τῶν παντὸς ψυχολογικοῦ τύπου ἀτόμων καὶ ὁμάδων καὶ τῶν ποικίλων ἀσχολιῶν τοὺς εἶναι ἓνα δυναμικῶς μεταβαλλόμενον, πολυεστιακόν, πολύπτυχον, πολύπλοκον καὶ σὲ πολλὰς πτυχὲς δυσεξιχνίαστον κοινωνικόν μόρφωμα, τὸ ὁποῖον, καὶ ἔνεκα τοῦ πλήθους τῶν μειονοτήτων τῶν μεταναστῶν, λαθρομεταναστῶν, προσφύγων καὶ παλιννοστούντων, ἀρχίζει νὰ ἔχη –ἀκόμη σὲ σχετικῶς μικρῇ ἔκτασιν στὴν Ἑλλάδα– πλουραλιστικὴν, πολυθρησκευτικὴν καὶ πολυπολιτισμικὴν δομήν. Ἐπομένως πρέπει νὰ βλέπωμεν μὲ ἐπιφυλάξεις τίς μονομερεῖς, κλασματικές, ἀποσπασματικές καὶ περιστατικές κοινωνιολογικὰς ἀναλύσεις καὶ ἀξιολογήσεις, τίς ἀπλουστεύσεις ἢ ἐπιπόλαιες γενικεύσεις, ποὺ ὡς ἀποδεικτικὸν ὑλικὸν χρησιμοποιοῦν μερικὲς ψηφίδες τοῦ μωσαϊκοῦ ὠρισμένων μόνον πόλεων, παραθεωρώντας ἄλλες σπουδαιότερες ψηφίδες. Ἐνδημοῦσα νόσος μερικῶν «ἐπιστημονικῶν» ἢ «κοινωνιολογικῶν» ἀναλύσεων τῶν κοινωνικῶν φαινομένων εἶναι ἡ χρῆσις τῶν λογικῶν σφαλμάτων τῆς προβολῆς τοῦ μέρους ἀντὶ τοῦ ὅλου (*pars pro toto*) ἢ τῆς τῶν «ὄρων τετράδος» (*quaternio terminorum*), κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἔννοια τοῦ μέσου ὄρου στὸν συλλογισμόν δὲν εἶναι, ὅπως πρέπει, ἡ ἰδίᾳ, ἢ τοῦ «σφάλματος τοῦ ψευδοῦς αἰτίου», κατὰ τὸ ὁποῖον τοπικὲς ἢ χρονικὲς συναρτήσεις ἐκλαμβάνονται ὡς γενετικὲς καὶ αἰτιώδεις.

γ) Κατὰ τὴν μελέτην τῆς ζωῆς τῶν πόλεων δὲν πρέπει νὰ βλέπωμεν τοὺς

κατοίκους των με νατουραλιστικά και υλιστικά ανθρωπολογικά κριτήρια μόνον ως ξρμαία των βιολογικών δυνάμεων ή των παραγωγικών σχέσεων και του καταναλωτισμού ή ως άθυρμα των ιδεολογικών ρευμάτων του κοινωνικού περιβάλλοντος. Αντιθέτως πρέπει να λαμβάνωμεν υπ' όψιν ότι ή πνευματική και πολιτιστική ζωή των πόλεων, στην βαθύτερη ουσίαν και γενεσιουργόν αίτίαν της, έχει υπερυλικόν νόημα και υπεροικονομικόν χαρακτηρισμό, μη διεπομένη κατά σχέσιν αίτιου και αίτιατου από την ρευστότητα και τις μεταβολές των οικονομικοκοινωνικών συνθηκών.

Ο κοινωνικός πλουραλισμός δέν αίρει την ύπαρξιν σταθερών σκοπών και αξιολογικών αίτημάτων, που είναι συνυφασμένα με την ψυχήν μας και ζητούν πραγμάτωσιν πανανθρωπίνων αξιών. Ο πλουραλισμός δέν σημαίνει ότι πρέπει με αξιολογικήν μυωπίαν ή πνευματικόν δαλτωνισμόν να εξαλείφωμεν εκ του όπτικού μας πεδίου τó όλoκληρωμένον φάσμα των ιεραρχικώς κλιμακουμένων αξιών³¹ ή να έχωμεν δῆθεν αξιολογικήν ούδετερότητα, που άφεικτως οδηγεί στο να μένουν άνικανοποιήτες ουσιώδεις όντικές και αξιολογικές άνάγκες της ανθρωπίνης ύπάρξεως.

δ) Όσον άφορā εις την πανανθρωπίνην ροπήν προς τó "Άγιον, άς λάβωμεν υπ' όψιν τó παράδειγμα της άναπτύξεως ή άναζωπυρήσεως του Χριστιανισμού στις μεγάλες πόλεις. Ήδη στους άποστολικούς χρόνους οί άποστολοι κατά κανόνα άρχιζαν τó κήρυγμά τους στις μεγάλες πόλεις. Γι' αυτό οί έθνικοί χαρκτηρίζονταν ως pagani, δηλαδή ως χωρικοί³². Εάν ό Χριστιανισμός ήταν προϊόν των οικονομικοκοινωνικών σχέσεων των πόλεων, δέν θά ήταν «Ιουδαίους μέν σκάνδαλον, Έλλησι δέ μωρία» (Α' Κορ. α', 23). Τό ουσιώδες περιεχόμενον του Χριστιανισμού είναι σταθερόν και άμετά-

31. Περισσότερα περί των αξιών και του ύγιους αξιολογικού προσανατολισμού βλ. κατ' έκλογήν στα έξης: Εϋαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Η Φιλοσοφία των αξιών*, περ. «Έκκλησία», έτος 1961, σσ. 184-186 και 202-204. Του ίδιου, *Χριστιανικός Άνθρωπισμός*, Άθήναι, 1951, σσ. 38 έξ. Του ίδιου, *Άξία: Μεγάλη Έλληνική Έγκυκλοπαίδεια*, συμπληρ. τόμ. Α', σσ. 592-593. Του ίδιου, *Έγχειρίδιον Φιλοσοφίας*, τεϋχος Α': *Εισαγωγικά-Γνωσιολογία-Γενική Άξιολογία*, έν Θεσσαλονίκη 1967, σσ. 63 έξ. Του ίδιου, *Μαθήματα Κατηχητικής ή Χριστιανικής Παιδαγωγικής*, Άθήναι, 1975. Του ίδιου, *Τό Ίδεώδες της Παιδείας*, Άθήναι 1985, σσ. 33 έξ. Edgar Brightman, *Nature and Value*, New York 1945. Johannes Hessen, *Lehrbuch der Philosophie*, τόμ. 2: *Wertlehre*, München 1948. R.B. Perry, *Realms of value*, Cambridge, Massachusetts 1954. J.N. Findley, *Values and Intentions*, London 1961. Max Scheler, *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*, Bern 1966. A. Meinong, *Abhandlungen zur Werttheorie*, Graz 1968. Donald Walhout, *The Good and the Realm of Values*, Notre Dame, Indiana 1978. H. Klages, *Wertorientierungen im Wandel. Rückblick, Gegenwartsanalysen*, New York 1984. Arnim Regenbogen, *Werte: στο έργον* Hans Jörg Sandkühler, *Enzyklopädie-Philosophie*, τόμ. 2, Hamburg 1999, σσ. 1743-1748.

32. Γ. Μπαμπινιώτη, *Λεξικό της Νέας Έλληνικής γλώσσας*, Άθήνα 1998, σ. 1307.

βλητον κάτω ἀπὸ ὅλες τὶς οἰκονομικοκοινωνικὲς δομὲς καὶ συνθῆκες. Ὅπως ὁ Χριστιανὸς τῆς Ἀλεξανδρείας ἢ τῆς Ρώμης στὰ χρόνια τῆς δουλοκτητικῆς κοινωνίας ἐνοιώθη τὸν Χριστὸν ὡς Θεάνθρωπον καὶ προσωπικόν του Λυτρωτὴν, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον τὸν νοιώθουν ὡς Θεὸν καὶ Σωτῆρα τοὺς τόσον οἱ ἀληθινοὶ Χριστιανοὶ τῆς μεσαιωνικῆς φεουδαρχικῆς κοινωνίας καὶ τοῦ Βυζαντίου, ὅσον στοὺς νεωτάτους χρόνους καὶ οἱ Χριστιανοί, ποὺ κατοικοῦν σὲ οὐρανοξύστες τῆς καπιταλιστικῆς Νέας Ὑόρκης ἢ οἱ κάτοικοι τῆς Μόσχας καὶ τῆς ἁγίας Πετροπόλεως ἢ οἱ προσκυνητὲς τοῦ Ζαγκόρσκ. Οἱ τελευταῖοι ἀκόμη καὶ στὸ σοβιετικὸν καθεστῶς, ὑπὸ τὶς «σοσιαλιστικὲς» (κομμουνιστικὲς) οἰκονομικοκοινωνικὲς δομὲς καὶ σχέσεις προσκυνοῦσαν, τὰ Χριστούγεννα, τὸν Σωτῆρα καὶ Λυτρωτὴν ἀκόμη καὶ στὸ ὑπαιθρο μέσα στὴν παγερὴ ἀτμόσφαιραν τῶν 20 βαθμῶν ὑπὸ τὸ μηδέν, καθὼς συνωθοῦντο ἔξω ἀπὸ τὶς κοσμοπλημμύριστες ἐκκλησίες, προσπαθώντας νὰ εἰσέλθουν εἰς αὐτές, ὅπως ὁμολογοῦσε τὸ πρακτορεῖον Τὰς καὶ περιέγραφαν αὐτὲς οἱ σοβιετικὲς ἐφημερίδες. Γενικῶς οἱ οἰκονομικὲς-παραγωγικὲς σχέσεις ἐπιδροῦν στὶς πολιτιστικὲς μορφές, ἀλλὰ δὲν προσδιορίζουν τὸ περιεχόμενον τῶν πνευματικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ πολιτιστικοῦ ἐποικοδομήματος, ποὺ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸν ἀξιολογικὸν κοσμοθεωρητικὸν καὶ βιοθεωρητικὸν προσανατολισμόν³³.

ε) Ἐὰν ἡ μορφολογία τῆς ὀργανωτικῆς δομῆς τῶν Θρησκειῶν ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον, ἡ ζωοποιὸς ρίζα τοῦ περιεχομένου των εὐρίσκεται στὴν πανανθρώπινη μεταφυσικὴν καὶ θρησκευτικὴν νοσταλγίαν, τὴν ὅποιαν ἐξεδήλωνεν ὄχι μόνον ὁ ἱερὸς Αὐγουστίνος, ὅταν στὶς «Ἐξομολογήσεις» του ἔλεγε «ἀνήσυχη εἶναι, Θεέ μου, ἡ καρδιά μου ἕως ὅτου ἀναπαυθῇ σὲ Σένα»³⁴, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ κήρυξ τοῦ θανάτου τοῦ Θεοῦ Nietzsche. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περιπαθὴς προσευχή του: «ὦ! Ἔλα πίσω μέσα μου, ἄγνωστέ μου Θεέ, ποὺ εἶσαι ὁ πόνος μου καὶ ἡ ἐσχάτη εὐτυχία μου»³⁵. Ἄς θυμηθοῦμε καὶ τοὺς γνωστοὺς κλασικοὺς λόγους τοῦ Πλουτάρχου: «Εὐροὶς δ' ἂν ἐπιὼν πόλεις ἀτειχίστους, ἀγραμμάτους, ἀβασιλεύτους, αἰοίκους, ἀχημᾶτους, νομίσματος μὴ δεομένας, ἀπείρους θεάτρων καὶ γυμνασίων· ἀνιέρου δὲ πόλεως καὶ ἀθέου, μὴ χρωμένης εὐχαΐς, μηδὲ ὄρκους, μηδὲ μαντεῖαις,

33. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Ἡ Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας τοῦ Κάρλ Μάρξ*, σσ. 83 ἔξ.

34. Augustinus, *Confessiones*. Περισσότερα γιὰ τὶς θρησκευτικὲς νοσταλγίες τοῦ ἁγίου Αὐγουστίνου ἀναφέρονται στὸ βιβλίον. Εὐαγγ. Θεοδώρου, *Ὁ Ἅγιος Αὐγουστίνος καὶ ἡ Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας*, Ἀθῆναι 1955.

35. Johannes Hessen, *Existenzphilosophie*, Essen ²1948. Ernst Bertram, *Nietzsche*, Berlin 1919, σ. 9.

μηδὲ θυσίαις ἐπ' ἀγαθοῖς, μηδὲ ἀποτροπαῖς κακῶν οὐδεὶς ἐστὶν οὐδ' ἔσται θεατῆς. Ἀλλὰ πόλις ἂν μοι δοκῇ μᾶλλον ἐδάφους χωρὶς ἢ πολιτεία, τῆς περὶ Θεῶν δόξης ἀναιρεθείσης παντάπασι, σύστασιν λαβεῖν ἢ λαβοῦσα τηρῆσαι»³⁶.

Μερικὲς ἀπὸ τὶς κοινωνιολογικὲς καὶ λοιπὲς ἐπιστημονικὲς θεωρίες, ποὺ ἀναφέραμε, ἀντιμετωπίζουν τὸ πρόβλημα, ἐὰν οἱ συγκροτοῦντες τὶς ἀνθρώπινες κοινωνίες δροῦν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν κληρονομικῶν αἰτίων ἢ ἐπικτήτων ἐπιδράσεων τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. Ἡ σοφία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἔχει λύσει τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἐπισημαίνοντας ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι «γέννημα καὶ θρέμμα», δηλ. «θρέμμα» ἐξηρημένον ἀπὸ τὶς ἐκάστοτε χωροχρονικὲς ἰδιοτυπίες τοῦ φυσικοῦ καὶ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος, ἀλλὰ καὶ «γέννημα» ὑπερχρόνων καὶ πανανθρωπίνων ἐμφύτων «ἀρχετύπων» (Jung), πνευματικῶν αἰτημάτων καὶ κοινῶν υπαρξιακῶν ἀναγκῶν. Ἐνα τέτοιο ἀρχέτυπον αἶτημα καὶ βαθεῖα υπαρξιακὴ ἀνάγκη εἶναι ἀκριβῶς ἡ στροφή πρὸς τὴν Θρησκείαν.

στ) Στὴν καλὴν ποιότητα τοῦ «θρέμματος» αὐτοῦ ἀποβλέπει τὸ ποιμαντικὸν ἔργον τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἔχει θεανθρωπίνην δομὴν. Γι' αὐτὸ μέσα στοὺς κόλπους τῆς ἐπαναλαμβάνεται ἡ πραγματώσις τοῦ –κατὰ τὶς διατυπώσεις τοῦ Ἀπ. Παύλου καὶ τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου– «μυστηρίου τοῦ θελήματος» τοῦ Θεοῦ «κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ». Σὲ τί δὲ συνίσταται ἡ πραγματώσις αὐτῆ; Συνίσταται στὸ «ἀνακεφαλαίωσασθαι τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ, (ὄχι μόνον) τὰ ἐπὶ τοῖς οὐρανοῖς (ἀλλὰ) καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς» (Ἐφ. α', 9-10). Ἐφ' ὅσον λοιπὸν καὶ τὰ μὴ ἀντιτιθέμενα στὸ θεῖον θέλημα ἐπίγεια προσλαμβάνονται στὴν θεῖαν αὐτὴν «ἀνακεφαλαίωσιν», εἶναι αὐτονόητον ὅτι ἡ Ἐκκλησία, ὡς στοργικὴ Μητέρα, δὲν ἀδιαφορεῖ γιὰ τὶς ἐπίγειες ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ ἐνδιαφέρεται ὄχι μόνον γιὰ τὴν σωτηρίαν τῶν ψυχῶν τους, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν πρόληψιν ἢ ἀντιμετώπισιν τῶν ποικίλων κινδύνων, ποὺ ἀπειλοῦν τὰ τέκνα τῆς καὶ τοὺς συνανθρώπους των.

Καθημερινῶς ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες καὶ τὰ ραδιοτηλεοπτικὰ μέσα πληροφορούμεθα γιὰ τοὺς κινδύνους αὐτοὺς, οἱ ὁποῖοι ἔχουν εἴτε φυσικοπεριβαλλοντικὴν εἴτε καθαρῶς ἀνθρωπίνην αἰτίαν καὶ προέλευσιν.

Γιὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν ἔστωσαν ὡς παραδείγματα τὰ ἑξῆς: Κίνδυνοι ἐκ τῆς κακῆς ἐπιδιώξεως τῆς «ἀειφόρου» ἀναπτύξεως· μεγάλες φθορὲς στὸ στρῶμα τοῦ ὄζοντος· φαινόμενον θερμοκηπίου· υπερθέρμανσις τοῦ πλανή-

36. Γρηγορίου Παπαμαχάη, Ἀπολογητικὴ, Ἀθῆναι 1928, σ. 108.

νήτου· τῆξις τῶν παγετώνων³⁷. ρύπανσις τοῦ περιβάλλοντος μὲ ρυπογόνα ἄερια, μὲ διοξειδίου τοῦ ἄνθρακος καὶ ὀξειδίου τοῦ ἄζωτου· παθογόνες τοξίνες³⁸. μόλυνσις τῶν θαλασσῶν· ἄγορές, ποὺ προσφέρουν στὰ πιάτα μας ἄφθονα φυτοφάρμακα³⁹. ἀποψιλώσεις δασῶν καὶ καταστροφὲς τῶν περιβαλλόντων τίς πόλεις βιοτόπων· πανικὸς ἐκ τοῦ φονικοῦ στελέχους H_2N_1 τοῦ τοῦ τῆς γρίπης τῶν πτηνῶν, ποὺ ἀπειλεῖ πανδημίαν καὶ χιλιάδες θανάτων⁴⁰. σεισμικὲς ἐξάρσεις καὶ καταστρεπτικοὶ σεισμοὶ μὲ δεκάδες χιλιάδων νεκρῶν (λ.χ. στὸ Πακιστάν)· πλημμύρες (συχνὰ καὶ σὲ ἑλληνικὲς πόλεις)· τσουνάμια⁴², ἀνεμοστρόβιλοι, κυκλῶνες, τυφῶνες⁴³, ποὺ κατὰ φεμινιστικὸν τρόπον μᾶς συστήθηκαν ἐσχάτως μὲ γυναικεῖα ὀνόματα: Κατρίνα, Ρίτα⁴⁴ καὶ Βίλμα· ἡ τελευταία, ὅπως γράφουν οἱ σημερινὲς ἐφημερίδες, ξεκίνησε ἀπὸ τὴν Καραϊβικήν, πέρασε ἀπὸ τὴν Κούβαν καὶ τὸ Μεξικὸν καὶ ἀπειλεῖ ἀκριβῶς σήμερα καὶ αὐριον τὴν Florida· τὸ πρόσφατον παράδειγμα τῆς βυ-

37. Δειγματοληπτικῶς βλ. τὰ ἑξῆς: Andrew Buncombe καὶ Severin Carrell, *Ὁ πλανήτης λιώνει*, ἐφημ. «Τὸ Βῆμα», 2 Ὀκτ. 2005, σ. 36. Μάχης Τράτσα, *Τὸ φαινόμενο τοῦ θερμοκηπίου εἶναι ὄντως πραγματικὸ*, ἐφημ. «Τὸ Βῆμα», 8 Σεπτ. 2005. Χρήστου Μανωλᾶ, *SOS γιὰ πλημμύρες θερμοκηπίου*, ἐφημ. «Τὰ Νέα», 16 Σεπτ. 2005, σ. 12.

38. Τάνιας Γεωργοπούλου, *Ρύποι «πνίγουν» τὰ γραφεῖα*, ἐφημ. «Ἡ Καθημερινή», 9 Ὀκτ. 2005, σ. 33. Χρήστου Μανωλᾶ, *11 μῆνες ζωῆς μᾶς «κόβει» ἡ ρύπανση τῆς Ἀθήνας*, ἐφημ. «Τὰ Νέα», 22 Σεπτ. 2005. Ἡλία Μπεριάτου, *Βιώσιμες πόλεις*, ἐφημ. «Τὰ Νέα», 22 Σεπτ. 2005, σ. 8. Γιάννη Ἐλαφροῦ, *Πηγὴ ρύπανσης καὶ τὸ ἔδαφος*, ἐφημ. «Ἡ Καθημερινή», 18 Σεπτ. 2005, σ. 32.

39. Παναγιώτας Μπίτσικα-Μάχης Τράτσα, *Τὰ φυτοφάρμακα ἀφανίζουν τὰ... ψάρια καὶ τὰ πουλιά*, ἐφημ. «Τὸ Βῆμα», 9 Ὀκτ. 2005.

40. Ρένας Δημητρίου, *Ἡ γρίπη τῶν πτηνῶν*, ἐφημ. «Τὰ Νέα», 10 Ὀκτ. 2005, σ. 16. Ὁ φόβος τῆς πανδημίας σκιάζει τὴν Εὐρώπη, ἐφημ. «Τὸ Βῆμα», 14 Ὀκτ. 2005, σ. 1. Μ. Σπινθοῦ-ράκη, *Ἡ Εὐρώπη φοβάται... τὰ πουλιά*, ἐφημ. «Τὸ Βῆμα», 14 Ὀκτ. 2005, σ. 3. Ρένας Δημητρίου, *Θέμα χρόνου ἡ πανδημία*, ἐφημ. «Τὰ Νέα», 14 Ὀκτ. 2005, σ. 12.

41. Φονικὸς σεισμὸς στὸ Πακιστάν καὶ στὴν Ἰνδία – Χιλιάδες νεκροί, ἐφημ. «Τὸ Βῆμα», 9 Ὀκτ. 2005, σ. Α 39. Κίττυ Ξενάκη, *Χάθηκε μιὰ ὁλόκληρη γενιά*, ἐφημ. «Τὰ Νέα», 11 Ὀκτ. 2005, σ. 49.

42. *Τὰ μαθήματα ἀπὸ τὸ Τσουνάμι*, ἐφημ. «Τὰ Νέα», 24-25 Σεπτ. 2005, στίς σελίδες «Ἡ Οἰκονομία», σ. 11. *Ζοῦν τὸ δικό τους τσουνάμι*, ἐφημ. «Ἐλεύθερος Τύπος», 1 Σεπτ. 2005, σ. 20. Κώστα Ράπτη, *Τὸ ἀμερικανικὸ «τσουνάμι» ἐπνίξε τίς νότιες πολιτείες*, ἐφημ. «Ἀπογευματινή», 1 Σεπτ. 2005, σ. 30.

43. Παντελῆ Μπουκάλα, *«Ἡ Πολιτικὴ Φυσικὴ» καὶ οἱ τυφῶνες τῆς*, ἐφημ. «Ἡ Καθημερινή» – Τέχνη καὶ Γράμματα, 18 Σεπτ. 2005, σ. 3.

44. Paul C. Light, *Τὸ ὁδυνηρὸ μάθημα τῆς Κατρίνα*, ἐφημ. «Τὸ Βῆμα», 2 Σεπτ. 2005, σ. Α5. *Ὁ νέος τυφῶνας Ρίτα*, ἐφημ. «Τὸ Βῆμα», 20 Σεπτ. 2005, σ. Β12. *Χάος προκάλεσε ἡ Ρίτα στὸ Τέξας*, ἐφημ. «Τὸ Βῆμα», 24 Σεπτ. 2005, σ. Α16. *Μετὰ τὴν Κατρίνα ἐνοκῆπτε ἡ Ρίτα*, ἐφημ. «Τὸ Βῆμα», 21 Σεπτ. 2005, σ. Α15. *Οἱ Ἀμερικανοὶ τρέμουν τὴ Ρίτα*, ἐφημ. «ὁ Βῆμα», 22 Σεπτ. 2005, σ. Α5.

θισθείσης στὰ νερὰ Νέας Ὁρλεάνης⁴⁵. ἡ πρόβλεψις ὅτι ἡ θάλασσα θὰ καλύψῃ στὸ μέλλον σὲ ἀρκετὸ βάθος τὶς ἀκτὲς τοῦ Θερμαϊκοῦ⁴⁶. φαινόμενα, τὰ ὁποῖα σὲ μερικοὺς θυμίζουν τὸν Ἀρμαγεδῶνα τῆς Ἀποκαλύψεως⁴⁷. γενικῶς θεομηνίες, μπροστὰ στὶς ὁποῖες καὶ αὐτὲς οἱ μεγαλοπόλεις μὲ τοὺς οὐρανοξύστες φαίνονται τελείως ἀνοχύρωτες.

Πλῆθος ἀποτελοῦν καὶ οἱ κίνδυνοι, ποὺ ὀφείλονται στοὺς ἰδίους τοὺς ἀνθρώπους καὶ στὶς συμπεριφορὲς τους: Ἀνεργία, φτώχεια, περιθωριακοί· πεινασμένοι ποὺ ζητοῦν τὴν τροφὴν τους στὰ ἀπορρίμματα τῶν πόλεων ἢ στὶς χωματερὲς καὶ στοὺς σκουπιδότοπους μὲ συντροφιά τοὺς ἀρουραίους· παραγκογειτονιές· ἄστεγοι ποὺ κοιμοῦνται στὰ παγκάκια ἢ στὰ πεζοδρόμια· ἐγκληματικότητα· οἱ νέοι «ἄθλιοι» τῶν ghetto⁴⁸ τῶν περιφερειῶν ἢ καὶ κεντρικῶν περιοχῶν τῶν μεγάλων εὐρωπαϊκῶν πόλεων, ποὺ φρουροῦνται ἰδιαίτερως ἐκ τοῦ φόβου πυρπολήσεων καὶ πράξεων βίας, ἀναλόγων πρὸς ἐκεῖνες τῶν Παρισίων, ἢ πολλῶν ἄλλων γαλλικῶν πόλεων, τῶν Βρυξελλῶν καὶ τοῦ Βερολίνου· τὰ γενικώτερα προβλήματα τῆς ἐντάξεως ἑκατοντάδων χιλιάδων λαθρομεταναστῶν⁴⁹. κρούσματα ξενοφοβίας, ρατσισμοῦ καὶ μισαλλοδοξίας· πλήθη πνευματικῶν σκλάβων, γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ Κύριος ἔλεγε: «πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, δοῦλός ἐστι τῆς ἁμαρτίας» (Ἰω. η', 34)· πολλές νέες κοπέλες, ποὺ ἀρχίζουν μὲ ἐπιπολαιότητα μίαν «ἐλευθέρη σχέσι», γιὰ νὰ δοῦν στὸ τέλος τὰ νειάτα τους χαμένα καὶ τὸν ἑαυτὸν τους στὸ περιθώριον τῆς ζωῆς· αὐξανόμενες μέσα στὶς πόλεις δυνατότητες ἀνεξέλεγκτης μυστικῆς προσωπικῆς ζωῆς μὲ κρυφὲς παρεκτροπές· αὐξήσεις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐκτὸς τοῦ γάμου μυστικῶν ἢ καὶ φανερῶν συμβιώσεων καὶ τῶν ἀγάμων μητέρων· πολλαπλασιασμός τῶν διαζυγίων· ἄλλοτρίωσις· μοναξιά· συχνὲς αὐτοκτονίες· ἐκκοσμίκευσις καὶ ἀληθινὸς καταιγισμὸς πυρῶν ἐναντίον τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ ἠθικῆς· τηλεοπτικὴ ἀσυδοσία⁵⁰. αὐτοδιαφημιζό-

45. *Ἡ νέα Ὁρλεάνη σὲ κατάσταση πολέμου – Χάος καὶ ἀναρχία ἐπικρατοῦν στὴν πλημμυρισμένη πόλη*, ἐφημ. «Τὸ Βῆμα», 3 Σεπτ. 2005, σ. Α3.

46. Στεφάνου Κρίκη, *Ἡ θάλασσα θὰ πνίξει τὶς ἀκτὲς*, ἐφημ. «Τὰ Νέα», 2 Σεπτ. 2005, σ. 15.

47. Α. Λιάκου, *Ὁ αἰώνας τῶν καταστροφῶν*, ἐφημ. «Τὸ Βῆμα», 11 Σεπτ. 2005, σ. 87/Α59.

48. Ἡ λέξις ghetto προῆλθεν ἀπὸ τὴν ἰταλικὴν λέξιν borghetto, ποὺ σημαίνει «ἔξω ἀπὸ τὴν πόλιν» καὶ περιέγραφε ἀποπομπὴν τῶν Ἑβραίων ἀπὸ τὴν Βενετίαν: John J. Macionis, *μν. ἔ.*, σσ. 578-579.

49. Ἐφημ. «Βραδυνή», 11 Ὀκτ. 2005, σ. 19.

50. Ἐξαίρετοι δημοσιογράφοι προσφάτως στιγματίσαν τὴν κατάπτωσιν τῆς ποιότητος τῶν τηλεοπτικῶν προγραμμάτων. Ἀναφέρουμεν λ.χ. τὰ ἐξῆς ἄρθρα: Βασίλη Μουλόπουλου, *Ἡ Δημοκρατία στὰ παράθυρα*, ἐφημ. «Τὸ Βῆμα», 30 Ὀκτ. 2005· Στάμου Ζούλα, *Οἱ ὑπεύθυνοι*

μενα «*τηλεκαμάκια*» τῆς τηλεοράσεως μέ ζωντανές πορνικὲς σκηνές· βιντεοκασέτες, CDs, DVDs, ἀθλίας κατὰ τὸ πλεῖστον πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ποιότητος, πού τοὺς τελευταίους μῆνες μέ φρενήρη ἀνταγωνισμόν εἰσδύουν σωρηδὸν στὶς οἰκογενειακὲς ἐστίες ἕνεκα τῶν ἀφθόνων προσφορῶν τῶν ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν καὶ διαδίδουν ἄφθονη πνευματικὴν κανθαριδίην, ἢ ὅποια διαβρώνει τὴν ἠθικὴν ἀντίστασιν πολλῶν εἰς ἑκτασιν πολὺ εὐρυτέραν ἐκείνης, ἐντὸς τῆς ὁποίας κυκλοφορεῖ ἡ χημικὴ κανθαριδίη.

ζ) Ἐκ τῶν λεχθέντων γίνεται φανερόν, ὅτι τὸ σύγχρονον ἀστικὸν περιβάλλον πρέπει νὰ ἀντιμετωπισθῇ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν ὡς «*ποιμαντικὸν πρόβλημα*» καὶ νὰ ὠθήσῃ πρὸς ἐντατικοποίησιν τοῦ ποιμαντικοῦ ἔργου της⁵¹.

Ἡ Ἐκκλησία ἔχει εὐχὲς «*εἰς τὸ εὐλογῆσαι ἄλωνα*», «*εἰς χωράφια, κήπους, ἀμπελῶνας*», καὶ γιὰ ὅλες τίς ἐπίγειες ἀσχολίες τῶν ἀνθρώπων. Ἐπίσης δέεται γιὰ νὰ μᾶς φυλάττῃ ὁ Θεὸς ἀπὸ τὴν στέρησιν τοῦ φωτὸς τοῦ ἡλίου, τῆς σελήνης καὶ τῶν ἀστέρων· ἀπὸ λοιμούς, λιμούς, σεισμούς, καταποντισμούς, πῦρ καὶ ποικίλες φυσικὰς καὶ ἠθικὰς καταστροφάς⁵².

Ἀλλὰ ἡ Ἐκκλησία δὲν περιορίζεται στὸ νὰ ἔχῃ εὐχὰς καὶ δεήσεις γιὰ τοὺς παντοίους φυσικοῦ καὶ κοινωνικοῦ κινδύνους. Ὁ διακονικὸς καὶ κοινωνικὸς τομεὺς τοῦ ποιμαντικοῦ ἔργου της τόσο στὴν κατ' ἄτομον περίπτωσιν, ὅσον καὶ

τῆς τηλεοπτικῆς ἀσυδοσίας, ἐφημ. «*Ἡ Καθημερινή*», 30 Ὀκτ. 2005, σ. 9. Σταύρου Λυγεροῦ, *Τηλεοπτικὸς Μολῶχ μέ θύμα τοὺς θεσμούς*, ἐφημ. «*Ἡ Καθημερινή*», 30 Ὀκτ. 2005, σ. 6. Τὸ πρῶτο δημοσίευμα τοῦ Βασίλη Μουλόπουλου ὁμιλεῖ μέ ρωμαλεότητα γιὰ «*τηλεοπτικὸν ἔξευτελισμὸ τῆς δημοκρατίας*» καὶ γιὰ ἀσημάντους «*μαϊντανούς τῶν τηλεπαραθύρων*», οἱ ὁποῖοι, «*γιὰ νὰ ὑπάρξουν ἐμφανίζονται ὡς γλάστρες στὶς ἐκπομπές τῶν νέων ταγῶν τοῦ δημοσίου βίου*». Τὸ δεύτερο δημοσίευμα τοῦ Στάμου Ζούλα εὐθαρσῶς ἐρωτᾷ: «*Ἐφαρμόσθηκε ποτέ ἡ συνταγματικὴ ἐπιταγὴ γιὰ σεβασμὸ τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ προστασίας τῆς παιδικῆς ἡλικίας*;». Ἐπὶ πλέον τονίζει ὅτι «*ὁ θεσμὸς τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης ἀπέτυχε παταγωδῶς νὰ ἀσκήσῃ τὸν κρατικὸ ἔλεγχον καὶ νὰ ἐπιβάλῃ τὸ Σύνταγμα*». Τὸ τρίτο δημοσίευμα τοῦ Σταύρου Λυγεροῦ καταγγέλλει ἐμφαντικῶς ὅτι τηλεοπτικὰ προγράμματα «*διολισθαίνουν στὸ "σύνδρομο τῆς ἀρένας"*», «*ἀποδομοῦν τοὺς θεσμούς*» καὶ ἐφαρμόζουν «*πρακτικὴν τηλεοπτικοῦ Μολῶχ, ἢ ὅποια οὐσιαστικὰ καταλύει τὸ Κράτος Δικαίον*». Πρβλ. καὶ τὴν μελέτην: Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Διαπιστώσεις καὶ προτάσεις διὰ τὰ ραδιοφωνικὰ καὶ τηλεοπτικὰ προγράμματα*, Ἀθῆναι, 1986.

51. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὑπῆρξε πρωτοποριακὴ στὴν Ἑλλάδα ἡ εἰς τὴν ὑπ' ἀρ. 1 ὑποσημείωσιν μνημονευομένη διδασκορικὴ διατριβὴ τοῦ νῦν Σεβ. Μητροπολίτου Ἀχελώου Εὐθυμίου.

52. «*Μικρὸν Εὐχολόγιον ἢ Ἀγιασματάριον*», ἐκδ. «*Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*», Ἀθῆναι, 1956, σσ. 273 ἐξ. Παναγιώτου Μπρατοιώτου, *Χριστιανισμός καὶ Πολιτισμός*, Θεσσαλονίκη 1941. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Ἡ μορφωτικὴ ἀξία τοῦ ἰσχύοντος Τριφύδιου*, ἐν Ἀθῆναις 1958, σ. 95.

στην καθ' ὁμάδας μορφήν του προσφέρει ἤδη στοὺς Ἕλληνες καὶ στοὺς μετανάστες ἀξιόλογες ὑπηρεσίες εἴτε πρὸς διαφώτισιν περὶ τῶν τρόπων αὐτοπροστασίας, εἴτε πρὸς ἄμεση ἀνακούφισιν ποικίλων πληγῶν καὶ μορφῶν τοῦ πόνου. Τὰ «*Φιλόπτωχα Ταμεῖα*», τὸ «*Γενικὸν Φιλόπτωχον Ταμεῖον*» καὶ ἡ Ὁργάνωσις τῆς «*Χριστιανικῆς Ἀλληλεγγύης*» τῆς Ἱ. Ἀρχιεπισκοπῆς καὶ τῶν Ἱ. Μητροπόλεων ἔχουν ἀναπτύξει ἐξαίρετον πολυπρισματικὸν διακοινικὸν ἔργον θεραπείας κοινωνικῶν πληγῶν, ποὺ πολὺ συνοπτικῶς ἀναφέρεται στὰ κατ' ἔτος ἐκδιδόμενα ὑπὸ τῆς «*Ἀποστολικῆς Διακονίας*» «*Δίπτυχα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*», στὸ καλλιτεχνικὸν «*Δελτίον Ἐνημερώσεως*» τῆς «*Χριστιανικῆς Ἀλληλεγγύης*», σὲ ἐκκλησιαστικὰ περιοδικὰ καὶ ἔντυπα. Δειγματοληπτικῶς ἀναφέρομεν τὶς μερίδες φαγητοῦ, ποὺ καθημερινῶς προσφέρονται δωρεὰν σὲ χιλιάδες κατοίκων τῶν μεγάλων πόλεων μέσα σὲ πολιτισμένα ἐνοριακὰ ἐστιατόρια τόσο τῆς Ἱ. Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν, ὅσον καὶ Ἱερῶν Μητροπόλεων, ποὺ ἔχουν ὡς σύνθημά τους τὸ «*Κανεῖς χωρὶς φαγητόν*». Τὸ κατὰ τὸν Μάρτιον 2005 ἐκδοθὲν θαυμάσιον Δελτίον Ἐνημερώσεως τοῦ Γενικοῦ Φιλοπτώχου Ταμεῖου καὶ τῆς Διευθύνσεως Χριστιανικῆς Ἀλληλεγγύης τῆς Ἱ. Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν ἔχει ὥραιες περιγραφές καὶ φωτογραφίες γιὰ πολλὰς στέγες γερόντων, γιὰ διακοινικὴν ἐργασίαν σὲ φυλακὲς καὶ σωφρονιστικὰ καταστήματα, γιὰ ἐξαίρετη ὁργάνωσιν ἐκτεταμένης ἐθελοντικῆς αἰμοδοσίας, γιὰ ἰδρύματα ἀποκαταστάσεως δυσπροσαρμόστων παιδιῶν, γιὰ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ τρίτου παιδιοῦ στὴν ἀκριτικὴν Θράκην, γιὰ διανομὴν δωρεὰν ἐνδυμάτων καὶ ὑποδημάτων σὲ πτωχοὺς καὶ ἀστέγους, γιὰ πολλοὺς ἐνοριακοὺς βρεφονηπιακοὺς σταθμοὺς, γιὰ συγκέντρωσιν εἰδῶν καὶ ὑλικῶν ἀγαθῶν πρὸς διανομὴν σὲ σεισμοπλήκτους καὶ γιὰ ἄλλους τομεῖς ἐκκλησιαστικῆς διακοινικῆς προσφορᾶς.

Τὸ ἔργον αὐτό, ποὺ ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν πρωτοποριακὴν φιλανθρωπικὴν καὶ κοινωνικὴν δρᾶσιν τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς βυζαντινῆς Ἐκκλησίας⁵³, πρέπει νὰ προωθηθῇ ἀκόμη περισσότερον. Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς «*ἐπικουρικότητος*» (*subsidiarity, subsidiarität*)⁵⁴ πρέπει νὰ προωθῆται τόσο ἀπὸ

53. Βλ. σχετικῶς λεπτομερῶς στὰ ἑξῆς: Adolf von Harnack, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, τόμ. 1, Leipzig, 41924, σσ. 187 ἑξ. Wilh. Liese, *Die Geschichte der Caritas*, τόμ. 1, Freiburg im Breisgau 1922. Ἰωάννου Δ. Μαστρογιάννη, *Ἡ κοινωνικὴ πρόνοια διὰ μέσου τῶν αἰώνων*, Ἀθῆναι, 1957. Κωνσταντίνου Ἀμάντου, *Ἡ ἑλληνικὴ φιλανθρωπία κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους*, περιοδ. «Ἀθηνᾶ», τόμ. 35, ἔτος 1923, σσ. 131 ἑξ. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Οἰκοδόμοι Πολιτισμοῦ*, Ἀθῆναι 1962, σσ. 126-168. *Τοῦ ἰδίου*, *Ἱστορία καὶ Θεωρία τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Κοινωνικῆς Διακονίας*, Ἀθῆναι 1985, σσ. 1-328.

54. Ἡ ἀρχὴ τῆς «*ἐφεδρικῆς ἐπικουρίας*» (Subsidiaritätsprinzip), ἡ ὁποία μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ Κράτους ἐφαρμόζεται πολὺ στὴν Γερμανίαν καὶ ἡ ὁποία προβάλλεται ἀπὸ τὴν Πολιτειο-

τὸ Κράτος, ὅσον καὶ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν, ἡ ὁποία λ.χ. στὰ πλαίσια τῆς «Χριστιανικῆς Ἀλληλεγγύης» θὰ ἠδύνατο νὰ προετοιμάσῃ πολυπληθῆ εὐέλικτη ἐκκλησιαστικὴν ΕΜΑΚ ἐθελοντριῶν καὶ ἐθελοντῶν, ποὺ θὰ εὐρίσκωνται σὲ διαρκῆ ἐτοιμότητα πρὸς παροχὴν ἐπικουρικῆς ὑλικῆς καὶ πνευματικῆς βοήθειας, ὅταν, ὃ μὴ γένοιτο, πρέπει νὰ ἀντιμετωπίσωμεν πλημμύρες, ἔντονες χιονοπτώσεις ἢ χαλαζοπτώσεις, σεισμούς, πυρκαϊές, ἐπιδημίες, ναυάγια καὶ ἄλλες θεομηνίες.

Ἄς προσθέσω καὶ ἓνα ἀξιομίμητον παράδειγμα ἐκκλησιαστικοῦ κοινωνικοῦ ἔργου: Σὲ μεγάλα εὐρωπαϊκὰ καὶ ἀμερικανικὰ αεροδρόμια καὶ σὲ μεγάλους σιδηροδρομικοὺς σταθμούς ὑπάρχουν εἰδικὰ ἱεραποστολικά γραφεῖα τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν καὶ τῶν Προτεστάντων, στὰ ὁποῖα ἱερεῖς ἢ ἀδελφές τοῦ ἐλέους ἢ διακόνισσες παρέχουν παντὸς εἶδους συμβουλές ἢ πληροφορίες ἢ ἄλλην βοήθειαν εἰς ἐρχομένους στὶς πόλεις μαθητές, φοιτητές, ἀνέργους, ἀσθενεῖς, ταξιδιωτὲς καὶ τοὺς προφυλάσσουν ἀπὸ ἐπικίνδυνες παγίδες.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ δράσις τῶν ξένων ἀδελφῶν τοῦ ἐλέους ἢ διακονιστῶν «βοηθῶν τῆς ἀστυνομίας», οἱ ὁποῖες στὰ ἀστυνομικὰ τμήματα καὶ κρατητήρια ἀσκοῦν διακονικὸν ἔργον ἀνάμεσα σὲ συλλαμβανόμενες ναρκομανεῖς, ἀλκοολικὲς καὶ ἐλευθερίων ἡθῶν γυναῖκες καὶ βοηθοῦν παραμυθητικῶς ἢ καὶ ὑλικῶς τὶς οἰκογένειές τους. Κάτι ἀνάλογον γίνεται σὲ ἄνδρες κρατουμένους ἀπὸ στελέχη τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ διακονικοῦ ἔργου⁵⁵.

Πρέπει νὰ κατανοήσωμεν, ὅτι ἡ Ἐκκλησία δημιούργησε τὸν θεσμόν τῶν διακονιστῶν ὄχι πρωταρχικῶς γιὰ τὰ μοναστήρια, ἀλλὰ κυρίως γιὰ τὰ ἔργα τῆς ἀλληλεγγύης μέσα στὶς ἑνορίες τῶν μεγάλων πόλεων. Χαρακτηριστικῶς ἡ 3ῃ Νεαρά τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀναφέρει ὅτι ὑπηρετοῦσαν στὸ διακονικὸν ἔργον τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως 100 διάκονοι καὶ 40 διακόνισσες⁵⁶.

η) Πολὺ μεγαλύτερες εἶναι ἢ πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἐτοιμότης καὶ οἱ πρωτοβουλίες τῆς Ἐκκλησίας στὸν καθαρῶς πνευματικὸν καὶ ἁγιαστικὸν τομέα.

λογίαν ἢ Θεωρίαν τοῦ Κράτους καὶ ἀπὸ ἰσχύοντα Συντάγματα ἐλευθέρων δημοκρατικῶν κρατῶν, ὑπενθυμίζει «τὸ *subsidiūm*, δηλαδὴ τὴν ἐφεδρικὴν δύναμιν τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατοῦ, ἡ ὁποία ἐπενέβαινε τὴν κατάλληλη στιγμὴν γιὰ νὰ συμπαρασταθῇ στὶς μαχόμενες στρατιωτικὲς δυνάμεις, οἱ ὁποῖες βρῖσκονταν σὲ κίνδυνον καὶ εἶχαν ἀνάγκην βοηθείας καὶ ἐνισχύσεως»: Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Χριστιανισμός καὶ Πολιτική*, Ἀθῆναι 1984, σ. 51.

55. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Ἡρωῖδες τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης*, Ἀθῆναι 1949, σσ. 181-182 καὶ 178-179.

56. Ἰουστινιανοῦ, 3ῃ Νεαρά. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Ἡ «χειροτονία» ἢ «χειροθεσία» τῶν διακονιστῶν*, Ἀθῆναι 1954, σ. 66 ἐξ.

Πρέπει επί τέλους να μη λησμονηται ότι στο οικολογικόν περιβάλλον ανήκουν όχι μόνον ἡ ἀνόργανη ὕλική κτίσις καὶ οἱ ἔμβιοι ὀργανισμοί, ἀλλὰ καὶ ἡ καθ' ὅλου ἀνθρωπίνη πνευματικὴ ζωὴ, τῆς ὁποίας ἡ παθολογία δὲν πρέπει νὰ ἀντιμετωπίζεται μὲ στρουθοκαμηλισμόν. Ἡ Ἐκκλησία πρέπει νὰ ὑπενθυμίζει, ὅτι πρέπει νὰ βλέπωμεν ὄχι μόνον τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐσωτερικὸν σύμπαν, τὸ ὁποῖον, κατὰ τὸν Goethe, εἶναι πολὺ ἐκτενέστερον καὶ ὠραιότερον ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸν σύμπαν. Πρόκειται γιὰ τὸ θεοδώρητον πνεῦμα, γιὰ τὸ ὁποῖον ὁ ἐπιφανὴς βιολόγος καὶ ἱατροφιλόσοφος Alexis Carrel εἶπεν, ὅτι καταγράφεται μὲν στὴν ὕλην μὲ τὸν ἐγκέφαλον, ἀλλὰ μὲ τὶς ἐνέργειές του ἐκτείνεται ἔξω ἀπὸ τὸν χῶρον καὶ τὸν χρόνον σὰν ἓνα φύκι, ποὺ εἶναι προσκολλημένον σ' ἓνα βράχον, ἀλλὰ ἀφήνει τὰ φύλλα του νὰ κυματίζουν στὸ μυστήριον τοῦ ὤκεανου⁵⁷. Αὐτὰ τὰ φύλλα τοῦ πνεύματος δὲν πρέπει νὰ μαραίνωνται μὲ τὶς πνευματικὰς τοξίνες, ποὺ ἐκπέμπονται ἀπὸ ρυπογόνες πηγές, ποὺ ἀφθοноῦν μέσα στὶς μεγάλες πόλεις. Γι' αὐτὸ οἱ οἰκολόγοι πρέπει νὰ μὴ παρουσιάζωνται μὲ κλασματικὴν οικολογικὴν συνείδησιν, ἀλλὰ μὲ ὁλοκληρωμένον οικολογικὸν ἐνδιαφέρον, ποὺ ἀγκαλιάζει καὶ αὐτὲς τὶς πνευματικὰς ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων. Διδακτικὸν εἶναι γι' αὐτοὺς τὸ παράδειγμα τῆς «μητέρας τῶν φυλακισμένων» ἀγγλίδος Ἐλισάβετ Fry (Φράϊ), ἡ ὁποία στήριξε τὸ τεράστιον ρηξικέλευθον ἔργον τῆς πρὸς ἀνακαίνισιν τῶν φυλακῶν πάνω στὸ γνωστὸν σύνθημά της: «Τὸ ἔλεος γιὰ τὴν ψυχὴν (τοῦ ἀνθρώπου) εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ ἐλέους» («Charity to the soul is the soul of charity»)⁵⁸.

Κατ' ἐξοχὴν φορεὺς τῆς ὁλοκληρωμένης αὐτῆς οικολογικῆς συνειδήσεως εἶναι καὶ πρέπει νὰ εἶναι ἡ Ἐκκλησία, ἡ ὁποία μὲ συνεχῆ ἐπαγρύπνησιν πρέπει νὰ πρωταγωνιστῇ στὸ νὰ ἤχουν οἱ σειρήνες τοῦ συναγερμοῦ καὶ νὰ δονοῦν τὸν ἀέρα οἱ σάλπιγγες τῆς ἐκστρατείας πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν συμπτωμάτων τῆς πνευματικῆς κοινωνικῆς σήψεως καὶ πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἀνοσοποιητικοῦ συστήματος τῆς κοινωνίας μὲ τὰ ἐξόχως δραστικὰ ἀντισώματα τοῦ κατηχητικοῦ, κηρυκτικοῦ, λειτουργικοῦ, μυσταγωγικοῦ, ἀναγωγικοῦ, ἀγιαστικοῦ καὶ ἀνακαινιστικοῦ ἔργου της. Γιὰ τὸ ἔργον αὐτὸ οἱ μεγάλες πόλεις προσφέρουν μεγαλύτερες δυνατότητες ὄχι μόνον ἐνδοενοριακῶν δραστηριοτήτων, ἀλλὰ καὶ ὑπερενοριακῶν ἢ διενοριακῶν πρωτοβουλιῶν συνεργασίας, κατανομῆς σημαντικῶν τομέων διακονικῆς ἐργασίας, δια-

57. Alexis Carrel, *Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ὁ ἄγνωστος*, μτφρ. Νάσου Α. Τζαρτζάνου, Ἀθῆναι σ. 126.

58. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Χριστοῦ* – *Ἡ ἡρωϊκὴ ζωὴ δύο ἀγγλίδων*, Πειραιεὺς 1945.

κλαδικῆς ἐπιστημονικῆς ἐπικουρίας, ἰδρύσεως κατὰ περιοχὲς ἐκκλησιαστικῶν πνευματικῶν κέντρων μὲ ἐξειδικευμένους στόχους, ἀξιοποιήσεως ἀκτινοβόλων ἱεραποστολικῶν μοναστικῶν ἀδελφοτήτων, ὀργανώσεως ὑπὸ τὴν αἰγίδα καὶ τὶς εὐλογίαις τῆς ἀρμοδίας ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς κύκλων, συλλόγων, σωματείων, ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων, σεμιναρίων, διαλέξεων, χριστιανικῶν βιβλιοπωλείων, ὑγιῶν ψυχαγωγικῶν ἐκδηλώσεων καὶ χρήσεως ὅλων τῶν νέων τεχνολογιῶν στοὺς τομεῖς τῆς πληροφορικῆς, τοῦ ραδιοφώνου, τῆς τηλεοράσεως, τοῦ διαδικτύου, τοῦ γραπτοῦ καὶ ἠλεκτρονικοῦ τύπου τῶν λοιπῶν Μ.Μ.Ε. καὶ τῆς καθ' ὅλου διαλογικῆς Ἑπικοινωνίας.

θ) Εἶναι ἐπιπόλαιες οἱ ἀπόψεις ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ζητοῦν μέσα στὴν πατρίδα μας ὄχι τὴν συνέχισιν ἢ ἔστω καλυτέραν ἐρμηνείαν καὶ ἐφαρμογὴν τῶν ἤδη ἐξασφαλισμένων «διακριτῶν» ρόλων Ἑκκλησίας καὶ Πολιτείας, ἀλλὰ καὶ ἐπιδιώκουν τὸν πλήρη οὐσιαστικὸν χωρισμὸν αὐτῶν πρὸς περιθωριοποίησιν τῆς Ἑκκλησίας. Ἀντιφάσκουν πρὸς τὸν ἑαυτὸν τους καὶ αὐτοαναιροῦνται ἐφ' ὅσον προβάλλουν τὴν ἀρχὴν τῆς «*λαϊκῆς κυριαρχίας*» ἢ «*συμμετοχικῆς δημοκρατίας*», ἢ ὅποια θέλει τὴν παρουσίαν ἐκπροσώπων τοῦ λαοῦ στὰ συλλογικὰ ὄργανα λήψεως ἢ ἐκτελέσεως ἀποφάσεων μέσα στίς κεντρικὲς καὶ περιφερειακὲς κρατικὲς ὑπηρεσίαις καὶ στὴν τοπικὴν αὐτοδιοίκησιν. Παραθεωροῦν ὅτι ἡ Ἑκκλησία ἐντὸς τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου, ὡς ἔχουσα κοινωνιολογικὴν ἔκτασιν ἐλάχιστα μικροτέραν ἀπὸ τὴν τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ὡς περιλαμβάνουσα στοὺς κόλπους της τὴν πλειονότητα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ὡς ἐκπροσωποῦσα τὸν μέγιστον κοινὸν παρονομαστὴν τῶν πνευματικῶν θεμελιῶν τοῦ Ἑθνους, μὲ τὴν παρουσίαν ἐκλεκτῶν τέκνων της ἐμπνέει καὶ ἐμψυχώνει ἢ πρέπει νὰ ἐμπνέη καὶ ἐμψυχώη δολόκληρον τὸ κεντρικὸν καὶ περιφερειακὸν κρατικὸν κοινωνικὸν ἔργον.

Πρέπει νὰ γίνῃ συνειδητόν, ὅτι ἐὰν παρομοιάσωμεν τὶς διατάξεις τοῦ δημοκρατικοῦ συντάγματος πρὸς τοὺς ἀναγκαίους κανόνες τῆς διεξαγωγῆς ἑνὸς παιγνιδιοῦ, οἱ συμπαῖκτες εἴτε ὡς ἄτομα, εἴτε ὡς ὀμάδες, εἴτε ὡς κυβερνῶντες, εἴτε ὡς κυβερνῶμενοι εἶναι πολυάριθμοι. Τὸ κράτος, ποὺ ἀπὸ τὴν ἄποψιν τῆς νομικῆς ἐπιστήμης θεωρεῖται ὡς ὑποκείμενον δικαίου καὶ ὡς νομικὸν πρόσωπον, ἀπὸ κοινωνιολογικὴν ἄποψιν καὶ ἀπὸ τὴν σκοπιὰν τῆς φαινομενολογικῆς φιλοσοφίας τῆς Πολιτείας δὲν εἶναι ἓνας παίκτης, ἀλλὰ ἡ δυναμικὴ συνισταμένη καὶ σύνθεσις τῆς στρατηγικῆς, τὴν ὁποίαν οἱ διάφοροι συμπαῖκτες –μὲ τὴν διανομὴν τῶν ἡγετικῶν ἢ τῶν ἀπλῶν, πρωτευόντων ἢ δευτερορευόντων ρόλων– ἀναπτύσσουν κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ παιγνιδιοῦ, ἐφαρμόζοντας καλῶς ἢ κακῶς τοὺς κανόνες του. Ὅπως ἀκριβῶς τὸ παιγνίδι διαμορφώνεται κατὰ δυναμικὸν τρόπον ὑπὸ τῆς καλῆς ἢ κακῆς ἐφαρμογῆς τῶν κανόνων, ποὺ τὸ διέπουν, ἔτσι τὸ κράτος δὲν εἶναι στατικόν

ἀντικειμενικοποιημένον μέγεθος πού δρᾷ μέσα στο πλαίσιον τῶν κανόνων τοῦ συντάγματος, ἀλλ' εἶναι κάτι, τὸ ὁποῖον συνεχῶς καὶ ἀδιαλείπτως διαμορφώνεται ὑπὸ τῆς καλῆς ἢ κακῆς ἐφαρμογῆς τῶν κανόνων αὐτῶν ἀναλόγως πρὸς τὶς ἱκανότητες τῶν κυβερνώντων καὶ κυβερνωμένων συμπαϊκτῶν, συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀλληλοσεβασμοῦ καὶ τῆς ἐτοιμότητος γιὰ συλλογικὴν συνεργασίαν καὶ πρὸς τὴν ἠθικὴν ποιότητα αὐτῶν, ἡ ὁποία εἶναι τὸ πρωτεύον καὶ ἐξαρχτᾶται ἐκ τοῦ κοσμοθεωρητικοῦ καὶ βιοθεωρητικοῦ προσανατολισμοῦ των καὶ ἐκ τῆς θετικῆς ἢ ἀρνητικῆς συναρτήσεως των πρὸς τὶς χριστιανικὰς ἀρχὰς καὶ ἀξίες. Οἱ πλείστοι ἐξ αὐτῶν, ἐφ' ὅσον εἶναι μέλη τῆς Ἐκκλησίας, δὲν εἶναι δυνατόν στοὺς τομεῖς τῆς πολιτειακῆς ἀσκήσεως τῆς νομοθετικῆς, ἐκτελεστικῆς καὶ δικαστικῆς ἐξουσίας νὰ φιμωθοῦν καὶ κατὰ σχιζοφρενικὸν τρόπον νὰ ἀγνοήσουν τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ὅ,τι αὐτὴ ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὰ πιστὰ της τέκνα. Ἐπομένως ἀπόλυτος καὶ οὐσιαστικὸς χωρισμὸς Ἐκκλησίας καὶ Κράτους δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ⁵⁹.

Ἔνεκα τῆς ἐπικαιρότητος τῶν συζητήσεων γιὰ τὸ ζήτημα τῆς παρουσίας τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας μέσα στὴν Ἑλληνικὴν κοινωνίαν, ἃς ἐπιτραπῇ νὰ ἀναφέρωμεν πρόσφατες ἐπισημάνσεις τοῦ ἤδη μνημονευθέντος Jürgen Habermas. Ὁ ἐπιφανὴς αὐτὸς φιλόσοφος καὶ κοινωνιολόγος, ὅταν τὸ ἔτος 2001 οἱ γερμανοὶ βιβλιοπῶλες τοῦ ἀπένειμαν τὸ Βραβεῖον Εἰρήνης, ἐξέπληξε τοὺς πάντες, διότι στὸν εὐχαριστήριον λόγον του αὐτός, πού ἦταν γνωστὸς ὡς ἀδιάφορος γιὰ τὴν θρησκείαν, ἐξέφρασε τὴν ἀπαίτησίν του ἀπὸ τὴν ἐκκοσμικευμένην κοινωνίαν νὰ παρουσιάσῃ νέαν κατανόησιν τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, οἱ ὁποῖες εἶναι κάτι περισσότερον καὶ κάπως διαφοροτικὲς ἀπὸ λείψανα μόνον ἑνὸς κλεισμένου παρελθόντος, καὶ οἱ ὁποῖες προβάλλουν μίαν «γνωστικὴν πρόκλησιν» (*kognitive Herausforderung*) γιὰ τὴν φιλοσοφίαν⁶⁰.

Ἡ ἄποψίς του αὐτὴ ἐξηγεῖ διατὶ ὁ ἴδιος τὴν 19ην Ἰανουαρίου 2004 εἰς εἰδικὴν ἐκδήλωσιν τῆς «Καθολικῆς Ἀκαδημίας τῆς Βαυαρίας, (*Katholische Akademie Bayern*)» (Μόναχον) συνδιαλέχθηκε μὲ τὸν τότε καρδινάλιον Joseph Ratzinger καὶ σημερινὸν πάπαν Βενέδικτον 16ον ἐπὶ τοῦ θέματος «*Διαλεκτικὴ τῆς Ἐκκοσμικεύσεως – Περὶ Λόγου καὶ Θρησκείας*». Στὴν εἰσήγησίν του μὲ θέμα «*Προπολιτικά θεμέλια τοῦ δημοκρατικοῦ Κράτους Δικαίου*;» («*Vorpolitische Grundlagen des demokratischen Rechtsstaates?*») ὁ Habermas κατέληξεν ὡς ἑξῆς: «*Ἡ κοσμοθεωρητικὴ οὐδετερότης τῆς κρατικῆς ἐξουσίας,*

59. Πρβλ. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Χριστιανισμὸς καὶ Πολιτικὴ*, σσ. 27-29.

60. Jürgen Habermas-Joseph Ratzinger, *Dialektik der Säkularisierung – Über Vernunft und Religion*, mit einem Vorwort herausgegeben von Florian Schuller, Freiburg-Basel-Wien 2005, σ. 10.

ἡ ὁποία ἐγγυᾶται ἴσες (ὅμοιες) ἠθικὲς ἐλευθερίες γιὰ κάθε πολίτην, δὲν δύναται νὰ συνδυασθῇ μὲ τὴν πολιτικὴν γενίκευσιν μιᾶς ἐκκοσμικευμένης κοσμοθεωρίας. Ἐκκοσμικευμένοι πολίτες, ἐφ' ὅσον αὐτοὶ ἐμφανίζονται στὸν ρόλον τους ὡς πολίτες τοῦ κράτους, δὲν ἔχουν τὸ δικαίωμα οὔτε νὰ ἀρνοῦνται θεμελιωδῶς εἰς θρησκευτικὰ κοσμοεἰδῶλα ἓνα δυναμικὸν (μὴν δυνατότητα) ἀληθείας, οὔτε νὰ ἀμφισβητοῦν στοὺς πιστοὺς συμπολίτες τους τὸ δικαίωμα νὰ φέρουν σὲ δημόσιες συζητήσεις συμβολές τῶν ἀπόψεών τους σὲ θρησκευτικὴν γλῶσσαν. Ἐνας φιλελεύθερος πολιτικὸς πολιτισμὸς δύναται μάλιστα νὰ περιμένη ἀπὸ τοὺς ἐκκοσμικευμένους πολίτες νὰ συμμετέχουν σὲ εἰδικὲς προσπάθειες γιὰ νὰ μεταφράζωνται σπουδαῖες τέτοιες συμβολές ἀπὸ τὴν θρησκευτικὴν εἰς μὴν δημοσίως προσιτὴν γλῶσσαν»⁶¹.

Θὰ προσθέταμε ὅτι, ἐὰν κάθε πιστὸς πολίτης ἔχῃ δικαίωμα νὰ φέρῃ πρὸς δημοσίαν συζήτησιν τίς ἀπόψεις του, πολὺ περισσότερον ἔχουν τὸ δικαίωμα αὐτὸ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἡγέτες.

ι) Τὸ ζήτημα τῆς ὑφῆς τῆς οἰκονομικοπολιτικῆς ὀργανώσεως μέσα σ' ἓνα σύστημα ἐξασφαλίσεως τῆς δικαιοσύνης καὶ ἱκανοποιήσεως τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων καὶ τῶν χριστιανικῶν κοινωνικῶν ἀρχῶν εἶναι ζήτημα ἐπιλογῆς ὀρθῆς μεθόδου καὶ καταλλήλου ἐπιστημονικοῦ, οἰκονομικοῦ, κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ σχεδιασμοῦ, γιὰ τὸν ὁποῖον ἐπίσης, ἰσχύουν οἱ λόγοι τῆς Σοφίας Σειράχ: «Κύριος ἔδωκεν ἀνθρώποις ἐπιστήμην ἐνδοξάζεσθαι ἐν τοῖς θαυμασίοις αὐτοῦ» (λη', 1-6).

Τὰ ἐκκλησιαστικά πληρώματα πρέπει νὰ καθοδηγοῦνται καὶ κινητοποιοῦνται, ὥστε νὰ ἐνδιαφέρωνται –ἀναλόγως τῆς μορφώσεώς των θεωρητικῶς ἢ πρακτικῶς– γιὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων. Ἀφήνοντας τοὺς εἰδικοὺς ἐπιστήμονες νὰ κρίνουν ἐὰν ἡ Διαγνωστικὴ ἢ Θεραπευτικὴ τῶν κοινωνιολόγων εἶναι ὀρθὴ ἢ ἐσφαλμένη, πρέπει νὰ λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν, ὅτι πολλοὶ ἐξ αὐτῶν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον καθιστοῦν γνωστὴν ἐνδιαφέρουσαν κοινωνικὴν παθολογίαν, ἡ ὁποία στηρίζεται εἰς ἐπιμελῆ καὶ λεπτομερῆ ἀκτινογράφησιν καὶ ἐπισήμανσιν κοινωνικῶν πληγῶν, ποὺ ντρόπιαζαν καὶ ντρόπιάζουν τὸν πολιτισμὸν καὶ τίς χριστιανικὲς κοινωνίες.

Οἱ –ἔως τώρα σισύφειες– προσπάθειες μερικῶν πρὸς ἀναζωπύρῃσιν τοῦ Μαρξισμού σὲ διάφορα σημεία τῆς γῆς δὲν εἶναι ἀπὸ χριστιανικὴν ἄποψιν ἀνησυχητικὲς, διότι οἱ σημερινοὶ μαρξιστὲς, ὁ ἓνας μετὰ τὸν ἄλλον, κόπτουν τὴν ὁμφαλίδαν, τὸν ὁμφάλιον λῶρον, ποὺ στὸ παρελθόν, ὡς μὴ ὦφελε, συνέδεε τὰ κοινωνικοπολιτικὰ δράματά τους μὲ τὸν μητρικὸν πλακοῦντα τῆς

61. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 36.

ἀθειϊστικῆς κοσμοθεωρίας, ἡ ὁποία ἐτοίμαζε «γκουλάγκ» γιὰ τοὺς ἱεραποστολικῶς δρῶντες πιστοὺς.

Ἡ ἀναξωπύρσεις μαρξιστικῶν πυρῆνων σὲ διάφορες πόλεις εἶναι μία πρόκλησις γιὰ τοὺς χριστιανούς, οἱ ὅποιοι πρέπει νὰ κατανοήσουν καὶ σήμερα ὅ,τι πρὸς 21 ἐτῶν ἐτονίσσαμεν εἰς μίαν δημοσιευθεῖσαν διάλεξίν μας: Εἴπαμε τότε: «Ὁ Θεὸς ποὺ κατευθύνει τὴν Ἱστορίαν, ἐπέτρεψεν, ὥστε ἡ γραφίς καὶ ὁ λόγος τοῦ Μάρξ νὰ τοποθετήσουν μπροστὰ στοὺς Χριστιανούς –δίπλα στοὺς πνευματικοὺς καθρέπτες τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς Πατερικῆς διδαχῆς– ἓνα τρόπον τινὰ κοινωνιολογικὸν ἀκτινογραφικὸν μηχανήμα, ποὺ ὑποβοηθεῖ ὡς ἓνα σημεῖο» νὰ γνωρίσωμεν «πολλές πτυχές τῆς κοινωνικῆς ἐκμεταλλεύσεως καὶ ἀδικίας», οἱ ὁποῖες ὡς ὁμολογεῖ ὁ Μάρξ στὸ ἔργο του «Τὸ Κεφάλαιο», «εἶχαν ἤδη καταγγεληθῇ ἀπὸ κληρικοὺς καὶ θεολόγους»⁶².

Μὲ τοὺς καθρέπτες τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς Πατερικῆς διδαχῆς καὶ μὲ τὸ μηχανήμα αὐτό, ὅπως καὶ μὲ ἄλλες κοινωνιολογικὲς παραλλαγές του, πρέπει τὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας νὰ ἐξετάζουν ἐὰν ἡ καρδιά τους εἶναι σκληρὴ καὶ πέτρινη καὶ δὲν συγκινηταὶ ἀπὸ τὰ ὑπαρξιακὰ ἀδιέξοδα τῶν συνανθρώπων τους μέσα στὶς πόλεις καὶ ἀπὸ τὴν βοῶσαν καὶ κρᾶζουσαν κοινωνικὴν ἀδικίαν καὶ ἠθικὴν σῆψιν ἢ ἐὰν ἀντιθέτως ἡ καρδιά τους εἶναι σάρκινη καὶ εὐαίσθητοποιημένη σὲ ζητήματα τοῦ Κοινωνικοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅπως ἀκριβῶς τὴν θέλει ὁ Δημιουργὸς καὶ ὅπως τὴν ὑπόσχεται στοὺς ἐκλεκτοὺς του μὲ τὸ στόμα τοῦ προφήτου Ἰεζεκιήλ: «Θὰ σᾶς δώσω –λέγει– σάρκινη καρδιά καὶ θὰ βάλω μέσα σας νέον πνεῦμα· θὰ ἀποσπάσω ἀπὸ σᾶς τὴν πέτρινη καρδιά καὶ θὰ σᾶς δώσω σάρκινη καρδιά» (Ἰεζ. λστ', 26)⁶³.

4. Ἐπιλεγόμενα

Οἱ κοινωνιολογικὲς θεωρίες, ποὺ ὑπενθυμίσαμε ἰδίως στὴν ἀρχὴν καὶ στὸ τέλος τῆς εἰσηγήσεώς μας, διαφέρουν μεταξύ τους σὲ πολλὰ, ἀλλὰ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον συμφωνοῦν στὸ ὅτι ἡ ζωὴ τῶν πόλεων εἶναι τόσο πιο πολὺ καλυτέρα ποιοτικῶς, ὅσον περισσότερο ἐκλείπει ἡ μηχανικὴ καὶ ἀπλῶς ἀθροιστικὴ δομὴ στὶς σχέσεις τῶν κατοίκων τῆς καὶ ὅσον περισσότερον ἐπικρατεῖ ἡ ὀργανικὴ ἐνότης των. Αὐτὴ ἐπιτυγχάνεται στὸν ὑψιστον δυνατόν βαθμὸν μέσα στὴν ἀτμόσφαιραν τοῦ «ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους, ἵνα

62. Πρβλ. λ.χ. Κάρολ Μάρξ, *Τὸ Κεφάλαιο*, τόμ. Α', βιβλ. Ι, ἑλλ. μτφρ., σ. 255.

63. Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, *Ἡ Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας τοῦ Κάρολ Μάρξ*, σσ. 98-99.

ἐν ὁμονοίᾳ ὁμολογήσωμεν» καὶ μέσα στήν –διὰ τῆς Θείας Κοινωνίας– κορυφωμένην εὐχαριστιακὴν πνευματικότητα τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἐλευθερώνει ἀπὸ κάθε εἶδος μονοφυσιτισμοῦ, ποὺ ὑπερεξαίρει εἴτε τὸ ἀνθρώπινον στοιχεῖον εἰς βάρος τοῦ θείου, εἴτε τὸ θεῖον πρὸς ἐξοβελισμόν τοῦ κτιστοῦ καὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὰ ἐπίγεια προβλήματα, ποὺ ἔχουν πληθυνθῇ μέσα στὶς μεγάλες πόλεις. Ἡ ἀγιαστικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας ἀπαλλάσσει ἐπίσης ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς φιλαυτίας· ὁδηγεῖ «ἀπὸ τὴν ἐγωκεντρικὴν ἀτομικότητα στὴ διαπροσωπικὴν συνάντησιν μὲ τὸν “πλησίον”, τὸν “ἄλλον”,⁶⁴ τὸν διαφορετικόν, τὸν “ἄλλοεθνή”, τὸν “ἄλλόφυλον”, τὸν “ἄλλοθρησκον”· ἐνεργοποιεῖ τὴν ἐκκλησιαστικὴν καθολικότητα μέσα σὲ κοινωνίαν ἐξαγιαζομένων προσώπων καὶ συντελεῖ ὥστε καὶ μέσα στήν πλέον ἁμαρτωλὴν καὶ εἰδωλολατρικὴν μεγαλόπολιν νὰ δύνανται οἱ συνειδητοὶ χριστιανοὶ νὰ ἀναδεικνύωνται εἰς ἁγίους μὲ “καθαρὰν καρδίαν”».

Γιὰ τὴν καθαρὰν αὐτὴν καρδίαν μέσα στὶς πόλεις εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἐξῆς διήγησις, ἡ ὁποία ὑπάρχει μέσα στοῦ ἔργου τοῦ Ἰωάννου Μόσχου τοῦ Εὐκρατᾶ, τὸ ὁποῖον ἔχει τὸν τίτλον «Λειμῶν», «διὰ τὸ πολυανθῆ βίων διήγησιν τῆς οὐρανοπόρου ροδωνιάς φέρειν». Μὲ τὴν διήγησιν αὐτὴν θὰ περατώσω τὴν εἰσηγήσίν μου:

«Κάποιος γέροντας ἀπὸ μίαν σκῆτιν ἦλθε στὴν Ἀλεξάνδρειαν, γιὰ νὰ πουλήσῃ τὸ ἐργόχειρόν του καὶ βλέπει ἕνα νεώτερον μοναχὸν νὰ εἰσέρχεται σ’ ἕνα καπηλεῖον. Ὁ γέροντας ἐνοιωσε θλίψιν καὶ τὸν περιέμενε ἔξω, γιὰ νὰ τὸν συναντήσῃ. Ὅταν βγῆκε ἔξω ὁ νεώτερος, ὁ γέροντας τὸν ἐπίασε στοργικὰ ἀπὸ τὸ χέρι, τὸν πῆρε ἀπόμερα καὶ τοῦ λέγει: «Ἀδελφέ μου, δὲν γνωρίζεις ὅτι ἔχεις περιβληθῇ τὸ ἅγιον σχῆμα; Δὲν γινώρίζεις ὅτι εἶναι πολλές οἱ παγίδες τοῦ διαβόλου; Δὲν γινώρίζεις ὅτι καὶ μὲ τὰ μάτια καὶ μὲ τὴν ἀκοὴν οἱ μοναχοὶ βλάπτονται ζώντας μέσα στὶς πόλεις (ἐν ταῖς πόλεσι διάγοντες); Σὺ δὲ μπαίνοντας στὰ καπηλεῖα χωρὶς φόβον, καὶ ἀκούεις ἐκεῖνα ποὺ δὲν θέλεις καὶ βλέπεις ὅσα δὲν θέλεις καὶ συναναστρέφῃς μὲ γυναῖκες. Σὲ παρακαλῶ, φύγε στὴν ἔρημον, ὅπου δύνασαι νὰ σωθῇς, ὅπως ἐπιθυμεῖς. (Ἡ συν-

64. Βασιλείου Τ. Γιούλτση, *Ἡ «ἄλλη» θέαση τοῦ κοινωνικοῦ*, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 234. Πρέπει ἐδῶ νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ λαμπρὸν καὶ πρωτοποριακὸν αὐτὸ κοινωνιολογικὸν σύγγραμμα εἶναι ἐξαίρετον βοήθημα στὴν ἀπὸ χριστιανικῆς σκοπιάς ἀξιολόγησιν καὶ ἀξιοποίησιν τοῦ δόγματος καὶ τῆς ἀληθείας, τοῦ ἠθους καὶ τῆς ἀρετῆς, τοῦ προσώπου καὶ τῶν ἄλλων, τῶν θεσμῶν καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ κόσμου, τῆς τεχνολογίας καὶ τῆς κτίσεως. Ἰδιαίτερος ἐπισημαίνοντες τίς ἀξιολογώτατες ἐπισημάνσεις τοῦ συγγραφέως γιὰ τὴν σχέση τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὰ Μ.Μ.Ε., γιὰ τὴν παρουσίαν αὐτῆς στοῦ διαδικτύου (Internet) καὶ γιὰ τὴν θέσιν τοῦ ἀνθρώπου «μπροστὰ στοῦ τεχνολογικοῦ θαύματος».

έχεια τῆς διηγήσεως στο πρωτότυπον κείμενον ἔχει ὡς ἑξῆς): Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ νεώτερος· ὤπαγε, καλόγηρε, ὁ Θεὸς οὐ χρήζει εἰ μὴ καθαρὰν καρδίαν. Τότε ἐκτείνας τὰς χεῖρας εἰς τὸν οὐρανόν, εἶπεν ὁ γέρων· Δόξα Σοι ὁ Θεός, ὅτι ἔχω ἐν τῇ σκῇτῃ πεντήκοντα ἔτη καὶ καρδίαν καθαρὰν οὐκ ἐκτησάμην· καὶ οὗτος εἰς τὰ καπηλεῖα ἀναστρεφόμενος καρδίαν καθαρὰν ἐκτήσατο. Καὶ στραφεὶς πρὸς τὸν ἀδελφόν, λέγει· ὁ Θεὸς καὶ σὲ σῶσαι καὶ ἐμὲ μὴ κατασχύνη ἀπὸ τῆς ἐμαυτοῦ ἐλπίδος»⁶⁵.

65. Ἰωάννου Μόσχου τοῦ Εὐκρατᾶ, *Λειμών*, Migne Ἑ.Π. τόμ. 87Γ, σσ. 3.075-3.078.